

דעיכת המפלגות המצרפיות : ישראל במבט השוואתי

עופר קניג ואנה קנפלמן

אחת התופעות הבולטות במערכת הפוליטית הישראלית של העשור האחרון היא חולשתן של המפלגות המצרפיות, אותן מפלגות "גדולות" המהוות חלופה שלטונית (ליכוד, עבודה ולאחרונה גם קדימה). חולשה זו מתבטאת בין היתר בירידה בכוחן הפרלמנטרי, בהיעדר בסיס בוחרים מוצק, בעמעום אידיאולוגי ובמצוקה כלכלית-ארגונית. חולשתן של המפלגות הגדולות בולטת במיוחד נוכח פריחתן של חלק מהמפלגות הסקטורליות כגון ש"ס והמפלגות הערביות. מצוקת המפלגות המצרפיות הינה חלק מתופעה כללית יותר של דעיכת המפלגות, תופעה אשר זוהתה לא רק בישראל (קורן, 1998; אריאן ואח', 2006) אלא אף בדמוקרטיות ותיקות אחרות (Webb, 2009; Smith, 2003; Dalton and Wattenberg, 2000).

לנייר זה שני יעדים. האחד, לברר האמנם חלה עם הזמן ירידה במעמד המפלגות המצרפיות בישראל. השני, להשוות את מצבן לזה של המפלגות המצרפיות בדמוקרטיות מבוססות אחרות. מתוך השוואה זו נוכל להעריך אם הירידה במעמד המפלגות בישראל דומה לזו המתרחשת בדמוקרטיות אחרות או שמא היא חריפה יותר. **אנו בודקים את שתי השאלות הללו בעזרת אינדיקטורים (מדדים) שונים ובאמצעות סקרים בהם נבחנו תפיסות האזרחים את המפלגות.** קיימים מספר מדדים שיכולים להעיד על מגמת היחלשות או התחזקות של מפלגות פוליטיות: שיעורי הצבעה, ניידות קולות, פיצול פוליטי (פרגמנטציה של מערכת המפלגות), שיעור חברי מפלגות והצלחתן האלקטורלית של מפלגות גדולות. כל אחד מהם בנפרד אינו חזק מספיק להעיד על מצוקת המפלגות, אך ביחד הם מציירים תמונה כוללת המאפשרת ללמוד על מצבן. סקרי דעת קהל מהווים כלי נוסף באמצעותו נבחן את התופעה משום שהם מאפשרים ללמוד כיצד מפלגות פוליטיות נתפסות בעיני אזרחים לאורך זמן.

1. משבר המפלגות: סקירת ספרות

התיזה בדבר משבר המפלגות החלה לעלות עוד בשנות הששים של המאה העשרים, כחלק מתופעת "משבר הדמוקרטיה". המחקר בנושא משבר הדמוקרטיה מתחלק לשלושה גלים: בגל הראשון, חוקרים רבים (Crozier, Huntington and Watanuki, 1975; King 1975; Bell, 1976; Huntington 1981; Birch,)

1984) דנו בתופעת "משבר הדמוקרטיה" וטענו שהאמון הנחלש בממשלות הדמוקרטיות המערביות נובע מחוסר הצלחתן להתמודד עם הדרישות העולות מהחברה האזרחית (overloaded state) ובקיטוב אידיאולוגי גובר. בגל השני, בשנות השמונים, תיזת "המשבר" התחלפה באופטימיזם לגבי יכולת ההסתגלות של הדמוקרטיה בכלל והמפלגות בפרט לשינויים חברתיים (Rose, 1980). לראייה, תנועות חדשות – סביבתיות ופמיניסטיות – נקלטו במערכת הפוליטית וסקרים הראו שהאמון במוסדות עדיין גבוה והמפלגות ממלאות תפקיד חיוני בפוליטיקה. העדות היחידה לקיומו של משבר הייתה היחלשות הקשרים בין הציבור למפלגות וירידה מסיבית במספר החברים (Schlesinger, 1984; Mair, 1984; Katz, 1986; Mair 1989; Bartolini and Mair, 1990). בגל השלישי, משנות התשעים, תזת "המשבר" שוב החלה לעלות, בעקבות סקרים שהצביעו על רמות אמון נמוכות במוסדות ובפוליטיקאים ועל גישה צינית של האזרחים כלפי הפוליטיקה הדמוקרטית באופן כללי (Lawson and Merkl, 1988; Webb, 1995; Poguntke, 1996; Norris, 1999). נתונים אלה שימשו בסיס למחקר שהתמקד לא רק במשבר הדמוקרטיה באופן כללי אלא במשבר אותו חוותה המפלגה כמוסד.

כיום, דומה כי בספרות המחקר אין ויכוח של ממש לגבי ירידת מעמדן של המפלגות. אבחנה זו מבוססת על מחקרים אמפיריים רבים. היקף המשבר ועומקו שונה ממדינה למדינה, אך ניתן לזהות את מופעיו בכל הדמוקרטיות הותיקות. ישנה הסכמה בספרות שהמפלגות נסוגות ממרבית התפקידים אותם ביצעו בעבר (למשל, קיבוץ וייצוג אינטרסים). טענה זו משמשת בסיס למחקרים העוסקים במשבר הלגיטימציה של המפלגות (Scarow, 1996, 2002; Poguntke, 1996), הטוענים שתפקידי המפלגות מועברים לארגוני החברה האזרחית ולפיכך תפקידן בפוליטיקה הגיע לסופו (Lawson and Merkl, 1988; Mulgan, 1994).

חלק נכבד מהמחקר הוקדש לתופעת פירוק הקשרים (dealignment) בין המפלגות לבוחרים. הטענה המרכזית בתחום מחקר זה היא שהתופעות החברתיות הקשורות למודרניזציה והתפתחויות טכנולוגיות, שיפור ברמת ההשכלה של האוכלוסייה, עלייה במספר הדרישות המופנות מהחברה למדינה ועוד, אחראיות לכך שהנאמנויות הותיקות בין הבוחרים למפלגות נחלשות והציבור עובר לדפוסי השתתפות שאינם קשורים למפלגות (Dalton, Flanagan and Beck, 1984).

בנוסף, בשנות התשעים חקר משבר המפלגות החל להתמקד בשינויים החלים במערכות מפלגתיות (Smith, 1989; Mair and Smith, 1990; Mair, 1997; Pennings and Lane, 1998). במקביל החלו להופיע מחקרים שעסקו לא רק במערכות מפלגתיות אלא במפלגות עצמן וטענו שהמפלגות מסתגלות למצב הקיים (Bibby, 1998). Katz and Mair (1994, 1995), חקרו את השינויים שחלו בארגון המפלגתי, ופיתחו את תיאוריית מפלגת הקרטל המהווה שלב התפתחותי מאוחר של המפלגות,¹ לפיה בעקבות ההתרחקות בין המפלגות לציבור, הן מתקרבות למדינה. בעבר המפלגות התבססו על משאבים שמקורם בציבור, בהון אנושי ודמי חברות. אולם משפנו המפלגות למדינה לקבלת מימון לפעילותן התרופפו קשרים אלו.. בשנות ה-2000 החלו להופיע מחקרים העוסקים באתגרים חדשים הניצבים בפני המפלגות – פרסונליזציה של הפוליטיקה; הופעת תנועות ומפלגות ניאופופוליסטיות "אנטי מפלגתיות";² העמקת ההתרחקות מהפוליטיקה בכלל ומהמפלגות בפרט; ופירוק מתמשך של הקשרים בין המפלגות לבין הבוחרים (Diamond and Gunther, 2001; Karoven and Kuhnle, 2001; Mény and Surel, 2002; Mair, 2002; Dalton, 2000).

2. מדדים

הישגים אלקטורליים

מדד יסודי לבחינתה של מגמת הדעיכה של המפלגות המצרפיות הגדולות הוא ההישגים האלקטורליים שלהן. ירידה עקבית בייצוג הפרלמנטרי של המפלגות הגדולות תעיד כי הן נמצאות במצוקה. ואולם, למרות שזהו מדד מתבקש, קיים קושי מסויים לתפעל אותו, שכן עלינו להכריע אילו מפלגות נחשיב כמפלגות מצרפיות או כמפלגות גדולות? עומדים לפנינו שלושה קריטריונים אפשריים: אופי המפלגות (מצרפיות לעומת סקטוריאליות/חד-נושאים), גודלן, והרלוונטיות שלהן.

1. אין ספק כי מבחן האופי הוא חשוב, שכן אין אנו מעוניינים לבדוק מפלגות חד-נושאים או מפלגות המייצגות סקטור מסויים. מפלגות מסוג זה בהגדרתן אינן מתיימרות לצרף אינטרסים אלא דואגות רק לקידום רעיון ספציפי (למשל זכויות בעלי חיים או איכות סביבה) או לייצג

¹ בחקר המפלגות נהוג לציין 4 שלבים מרכזיים בהתפתחות המפלגה: מפלגות עלית; מפלגות המון ומפלגות שלד; מפלגות כוללניות (catch all); ומפלגות קרטל.

² תנועות ומפלגות ניאופופוליסטיות שיוצאות נגד המפלגות הממוסדות בטענה שהן מושחתות, מסואבות משרתות את האליטות ולא את העם.

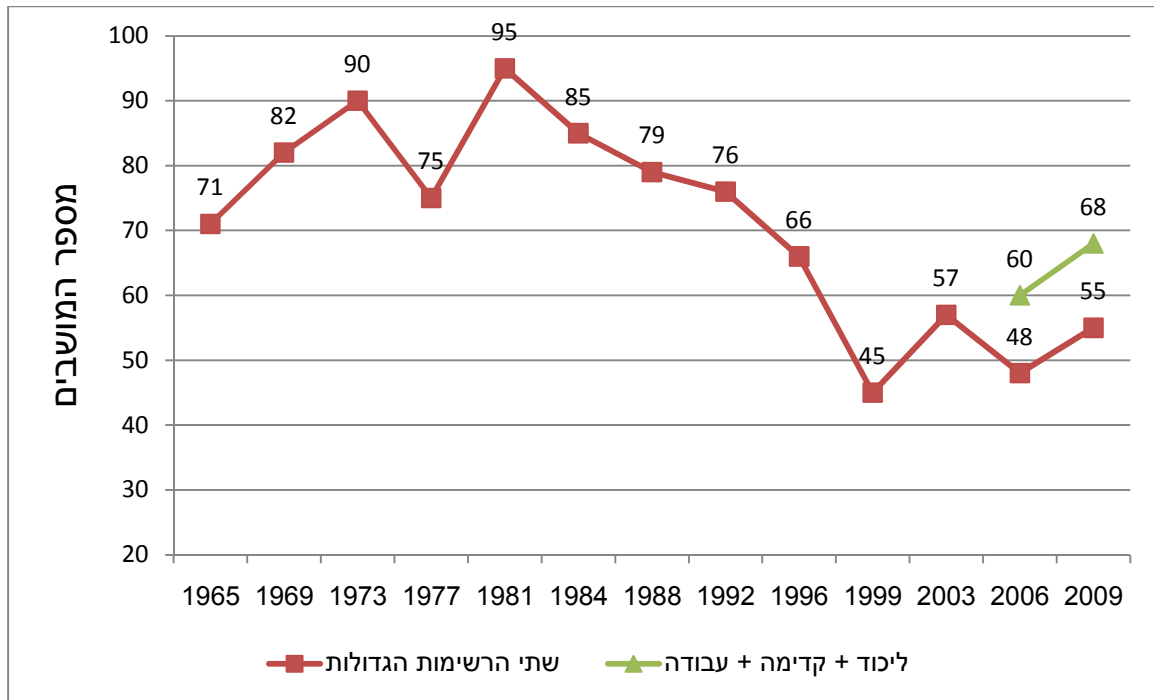
קבוצה חברתית (למשל גמלאים או חרדים). מפלגות כאלה מעולם לא הפכו להיות מפלגות שלטון. אולם, קיימות מפלגות מצרפיות שלא נרצה להכלילן בשל מבחן הגודל.

2. **מבחן הגודל** אכן מספק במרבית המקרים פתרון מוצלח. אחרי הכל, אנו בוחנים את דעיכת המפלגות "הגדולות". לפיכך, למרות שמפלגות כמו מרצ (ישראל), הליברלים (FDP, גרמניה) והליברל-דמוקרטים (בריטניה) הן מפלגות מצרפיות לכל דבר, הן לא תיכללנה היות ואינן גדולות דיין. אולם, ישנם מקרים בהם גם הגודל לבדו אינו קריטריון מוצלח. כך, למשל, האם לאחר בחירות 2009 בישראל עדיין נחשיב את מפלגת העבודה כמפלגה גדולה? אם כן – הרי שעלינו לראות גם את ישראל ביתנו כמפלגה גדולה (היא זכתה בשני מושבים יותר).

3. **מבחן הרלוונטיות**: מבחן זה פותר את הדילמה שהוצגה זה עתה בנוגע למפלגת העבודה וישראל ביתנו. ברלוונטיות הכוונה **למפלגות גדולות, מצרפיות אשר גם מהוות חלופה שלטונית**, כלומר – מפלגות אשר עמדו במהלך ארבעת העשורים האחרונים לפחות פעם אחת בראשות ממשלה. על פי הקריטריון הזה, מפלגת העבודה תיחשב כ"מפלגה גדולה" גם ב-2009 בעוד שישראל ביתנו לא תיחשב כך. לפי אותו הגיון, הבלוק הקוויבקי בקנדה לא ייחשב כמפלגה גדולה. אמת, בבחירות 1993 בקנדה הגיע הבלוק למקום השני, אולם ברור לכל כי זוהי אינה מפלגה המהווה חלופה שלטונית.

לפי קריטריונים אלה, נספרו בשתי הבחירות האחרונות לכנסת (2006 ו-2009) כוחן המצרפי של קדימה, הליכוד ומפלגת העבודה. שלוש מפלגות אלו מהוות חלופה שלטונית וכולן כיהנו במהלך ההיסטוריה הפוליטית של מדינת ישראל לפחות פעם אחת כמפלגת שלטון. עבור התקופה הקודמת (שנות השישים ועד ל-2003) נכללו בניתוח שתי הרשימות הגדולות: מפלגת העבודה והליכוד על גלגליהן השונים. תרשים 1 משקף בבירור את הירידה החדה שחלה בכוחן המשותף של המפלגות הגדולות **מאז אימוץ הבחירה הישירה לראשות הממשלה באמצע שנות התשעים**. עד אז אחזו שתי המפלגות/הבריתות הגדולות, באופן קבוע, בשבעים מושבים לפחות. בכל ארבע הבחירות שנערכו מאז 1999 כוחן המשותף של שתי הרשימות הגדולות היה פחות ממחצית המושבים. כוחן המשותף של שלוש המפלגות הגדולות ב-2009 עומד על 68 מושבים, עדיין ערך נמוך מכוחן המשותף של שתי המפלגות הגדולות עד 1996.

תרשים 1: כוחן של הרשימות הגדולות בישראל, 1965-2009

המגמה היא אפוא ברורה: המפלגות הגדולות בישראל נמצאות במגמת היחלשות. אולם נשאלת השאלה האם תופעה זו ייחודית למערכת המפלגות הישראלית או שמא מגמות דומות ניתן לאתר גם בדמוקרטיה פרלמנטריות אחרות. מספר מערכות בחירות שנערכו בשנים האחרונות מעידות שגם במדינות אחרות סובלות מפלגות גדולות משחיקה משמעותית בכוחן. בגרמניה, למשל, צנחה התמיכה המשותפת בשתי המפלגות הגדולות (הנוצרים-דמוקרטים והסוציאל-דמוקרטים) מסביבות ה-90% בשנות השבעים לשפל של כ-57% בבחירות 2009. ירידות חדות בכוחן המצרפי של המפלגות הגדולות נרשמו גם באוסטריה, בקנדה ובניו זילנד. ירידות אלו מלוות בדרך כלל בעלייה מקבילה בהצבעה למפלגות בעלות אופי אנטי-ממסדי, למפלגות חד-נושאות, למפלגות סקטוריאליות או למפלגות איזוריות. הישיגיהן האלקטורליים של מפלגות כמו הבלוק הקוויבקי (קנדה), הליגה הצפונית (איטליה), הירוקים (גרמניה ואוסטרליה), מפלגת הקדמה (נורווגיה) ומפלגת החרות (אוסטריה והולנד) הם בגדר תופעה של שני העשורים האחרונים. מגמה זו משתקפת בצורה ברורה בטבלאות 1 ו-2, המשוות את כוחן המשותף (בקולות ובמושבים) של המפלגות הגדולות לפי עשורים. התאים המסומנים באפור משקפים את העשור בהם היה כוחן של המפלגות הגדולות הנמוך ביותר. מהטבלאות עולה כי מלבד פינלנד ודנמרק, בכל שאר המקרים כוחן המצרפי של המפלגות הגדולות היה הנמוך ביותר בעשור האחרון או בזה שלפניו.

טבלה 1: שיעור כוחן המשותף (במושבים) של המפלגות הגדולות בפרלמנט, השוואה לפי עשורים

2009-2000	1999-1990	1989-1980	1979-1970	1969-1960	
71.0%	67.3%	89.6%	94.7%	95.8%	אוסטריה
97.8%	98.3%	100.0%	100.0%	99.8%	אוסטרליה*
72.5%	73.5%	83.6%	85.2%	83.3%	אירלנד
86.9%	90.9%	93.2%	95.5%	98.3%	בריטניה
72.6%	82.2%	87.5%	92.0%	90.2%	גרמניה*
56.8%	58.7%	52.2%	51.5%	61.6%	דנמרק
50.2%	48.3%	65.5%	64.5%	75.0%	הולנד**
83.6%	72.2%	74.5%	73.8%	87.4%	יפן
51.4%	51.9%	72.0%	64.6%	58.9%	ישראל***
76.5%	84.0%	98.6%	99.6%	99.7%	ניו זילנד
73.5%	72.3%	72.0%	64.0%	63.3%	פינלנד****
75.1%	74.5%	87.4%	84.4%	83.6%	קנדה
61.0%	64.2%	67.7%	67.6%	67.9%	שוודיה

* הליברלים והמפלגה הלאומית באוסטרליה נמנו כמפלגה אחת וכך גם ה-CDU ו-CSU בגרמניה.
 ** שלוש המפלגות הנוצריות שהתמזגו באמצע שנות השבעים ל-CDA נמנו עד אז כמפלגה אחת.
 *** ב-2006 ו-2009 הובא בחשבון כוחן המשותף של קדימה, ליכוד והעבודה. אם נביא בחשבון רק את שתי הרשימות הגדולות, כוחן הממוצע בעשור האחרון צנח ל-44%.
 **** בפינלנד הובאו בחשבון שלוש המפלגות הגדולות: מפלגת המרכז, הקואליציה הלאומית (KOK) והסוציאל-דמוקרטים.

טבלה 2. שיעור התמיכה (בקולות) של המפלגות הגדולות, השוואה לפי עשורים

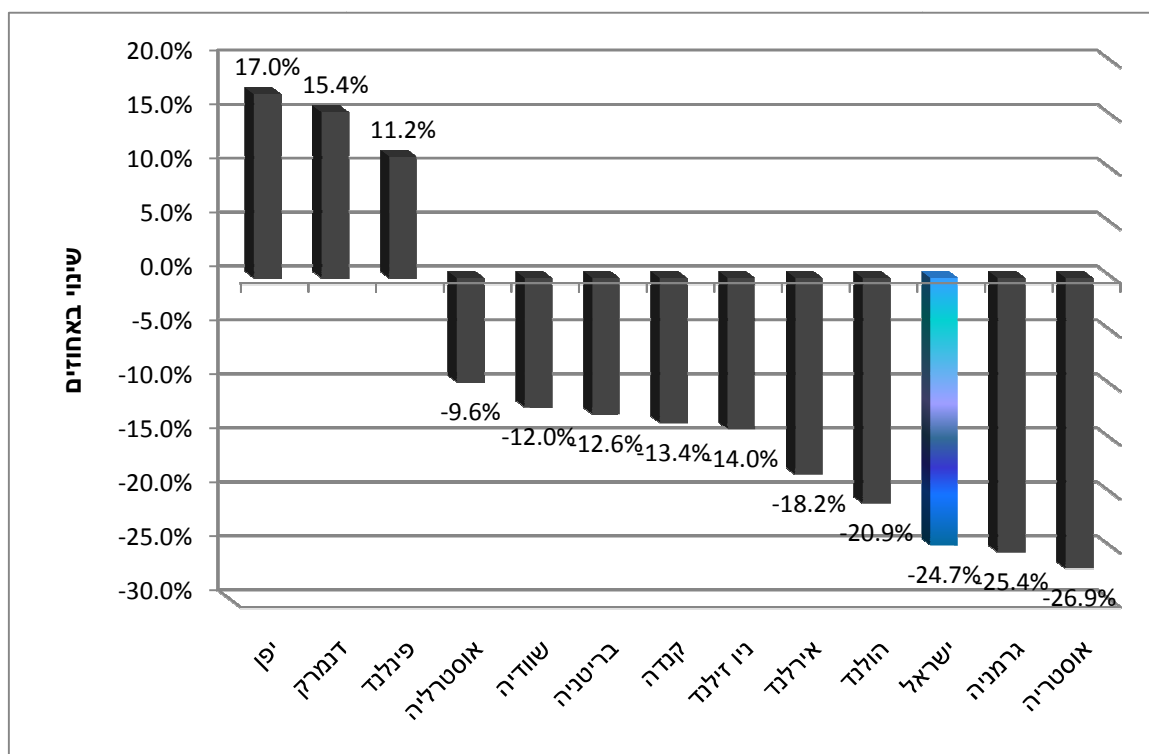
2009-2000	1999-1990	1989-1980	1979-1970	1969-1960	
67.9%	66.0%	87.6%	92.9%	90.2%	אוסטריה
83.4%	84.4%	92.2%	92.3%	90.5%	אוסטרליה*
66.5%	65.4%	79.1%	81.3%	78.5%	אירלנד
70.0%	75.1%	71.5%	80.1%	89.1%	בריטניה
67.7%	77.1%	85.2%	90.9%	85.7%	גרמניה*
55.6%	57.1%	50.4%	48.2%	59.5%	דנמרק
48.9%	46.7%	63.5%	61.8%	72.6%	הולנד**
76.3%	63.1%	66.4%	65.2%	78.7%	יפן
48.1%	48.6%	67.2%	63.9%	58.1%	ישראל***
73.8%	71.0%	82.9%	85.8%	89.1%	ניו זילנד
67.3%	66.2%	65.7%	60.5%	59.9%	פינלנד****
65.8%	58.9%	76.6%	76.0%	74.4%	קנדה
58.2%	62.2%	65.6%	66.1%	65.2%	שוודיה

*ראה הערות בטבלה 1

כאשר משווה שיעור השינוי בין שנות השבעים לעשור האחרון ניתן לראות כי מלבד בשלוש מדינות, בכל שאר המקרים חלה שחיקה בכוחן המצרפי של המפלגות הגדולות (תרשים 2). הירידה החדה ביותר (27%) נרשמה באוסטריה, שם השתנתה מערכת המפלגות ממערכת דו-מפלגתית למערכת רב-מפלגתית מתונה.

ישראל נמצאת במקום השלישי מבחינת חריפות השינוי: כוחן של המפלגות הגדולות נשחק בכ-25% מאז שנות השבעים.

תרשים 2. השינוי בשיעורי התמיכה במפלגות הגדולות: ממוצעי בחירות שנערכו בעשור האחרון בהשוואה לשנות השבעים

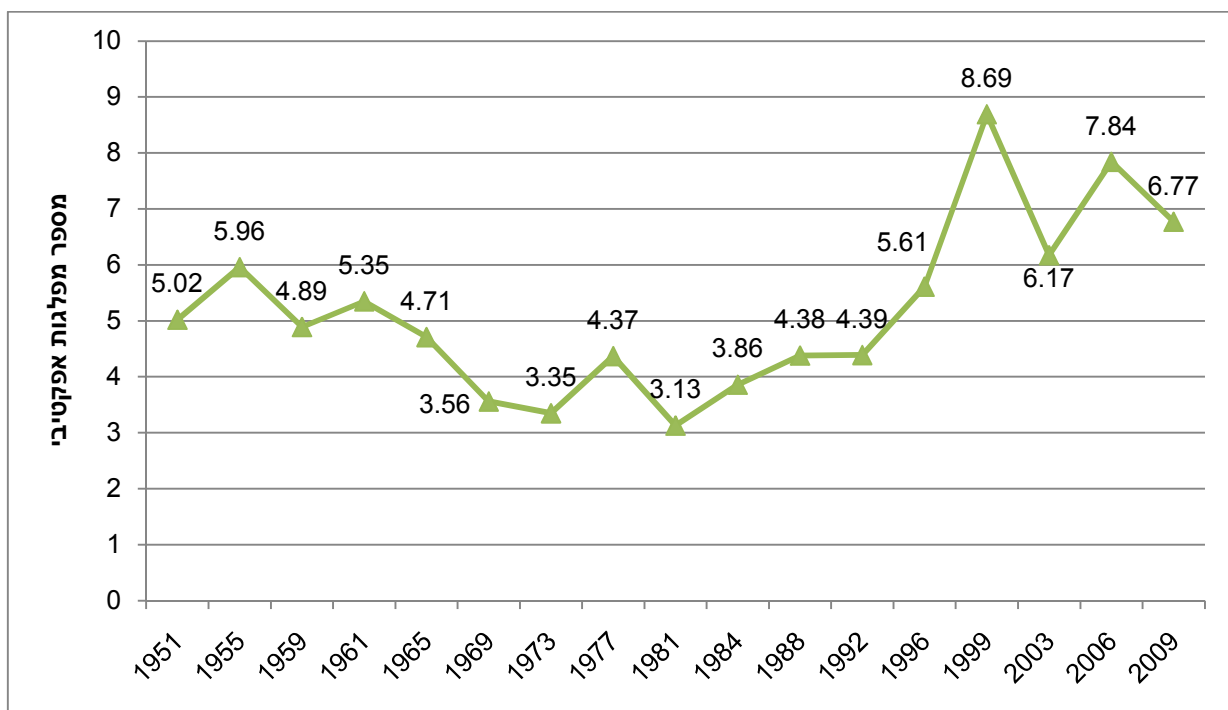
פיצול מערכת המפלגות

דרך נוספת באמצעותה אפשר להעריך את השינויים לאורך זמן במערכות מפלגתיות היא להביט בפיצול הקיים בבתי הנבחרים. כאשר בבתי נבחרים קיימות מפלגות מצרפיות גדולות אשר אוחזות בנתח גדול מכלל המושבים או מדברים על פיצול נמוך. המדד המקובל ביותר בהקשר זה הוא המספר האפקטיבי של מפלגות (Laakso and Taagepera, 1979). זהו מדד המשקף הן את מספר המפלגות והן את משקלן היחסי בערכים מוחשיים של מספר מפלגות. מדד זה יעיל מאד לצורכי מחקר כיוון שהוא רגיש מאד. הוא מצליח לבטא גם שינויים מזעריים ביחסי הכוחות הבין-מפלגתיים.

מבט על המספר האפקטיבי של מפלגות בישראל (תרשים 3) משקף בצורה בהירה את השינויים שחלו במערכת המפלגות. בעשור הראשון קיים פיצול גבוה באופן יחסי. החל מאמצע שנות השישים החל

התהליך של התגבשות שני הגושים: הליברלים וחרות חברו ליצירת גח"ל (ומאוחר יותר הליכוד) בעוד שמפא"י ואחדות העבודה יצרו את המערך (שקלט לתוכו מאוחר יותר גם את רפ"י ואת מפ"ס). התגבשות זו של שני גושי מפלגות מרכזיים הגיעה לשיאה בשנות השמונים המוקדמות. בבחירות של 1981 החזיקו הליכוד והמערך ב-95 מושבי הכנסת, דבר שבא לידי ביטוי בערך הנמוך ביותר של מספר מפלגות אפקטיבי (3.13). אולם בתוך 15 שנים השתנתה התמונה מקצה אל קצה: אימוץ שיטת הבחירה הישירה לראשות הממשלה הביא עימו פיצול חסר תקדים. שיטה זו, אשר הייתה בתוקף בין 1996 ל-2003, אפשרה לבוחרים באמצעות שני הפתקים שעמדו לרשותם לנקוט באסטרטגיה של פיצול הצבעה. בפתק אחד הם יכלו להצביע עבור מועמד מפלגה גדולה לראשות הממשלה ובפתק שני עבור מפלגות סקטוריאליות. אפשרות זו הביאה להיחלשות משמעותית בכוחן של הליכוד ושל מפלגת העבודה. בבחירות 1999 הגיע הפיצול לשיאו, כאשר הרשימה הגדולה זכתה ב-26 מושבים בלבד והמספר האפקטיבי של מפלגות זינק ל-8.69. זהו הערך הגבוה ביותר שנרשם בבחירות שנערכו בדמוקרטיה ותיקות בין מאז 1945 (קניג ואח', 2004: 75).

תרשים 3. המספר האפקטיבי של מפלגות בישראל, 1951-2009

כמו לגבי המדד הקודם, גם לגבי מדד זה ניתן להיווכח שהמגמה אינה אופיינית או ייחודית לישראל בלבד. טבלה 3 מרכזת את הערכים הממוצעים של מספר המפלגות האפקטיבי ב-20 דמוקרטיה לפי עשורים. ניתן לראות כי ב-14 מתוך 20 המדינות נרשמו הערכים הגבוהים ביותר של מספר מפלגות אפקטיבי בשני

העשורים האחרונים. לגבי העשור האחרון, ניתן לראות כי ישראל ממוקמת במקום השני מבחינת גובה הפיצול, כאשר רק בלגיה מקדימה אותה.

טבלה 3. המספר האפקטיבי של מפלגות בפרלמנט – השוואה לפי עשורים

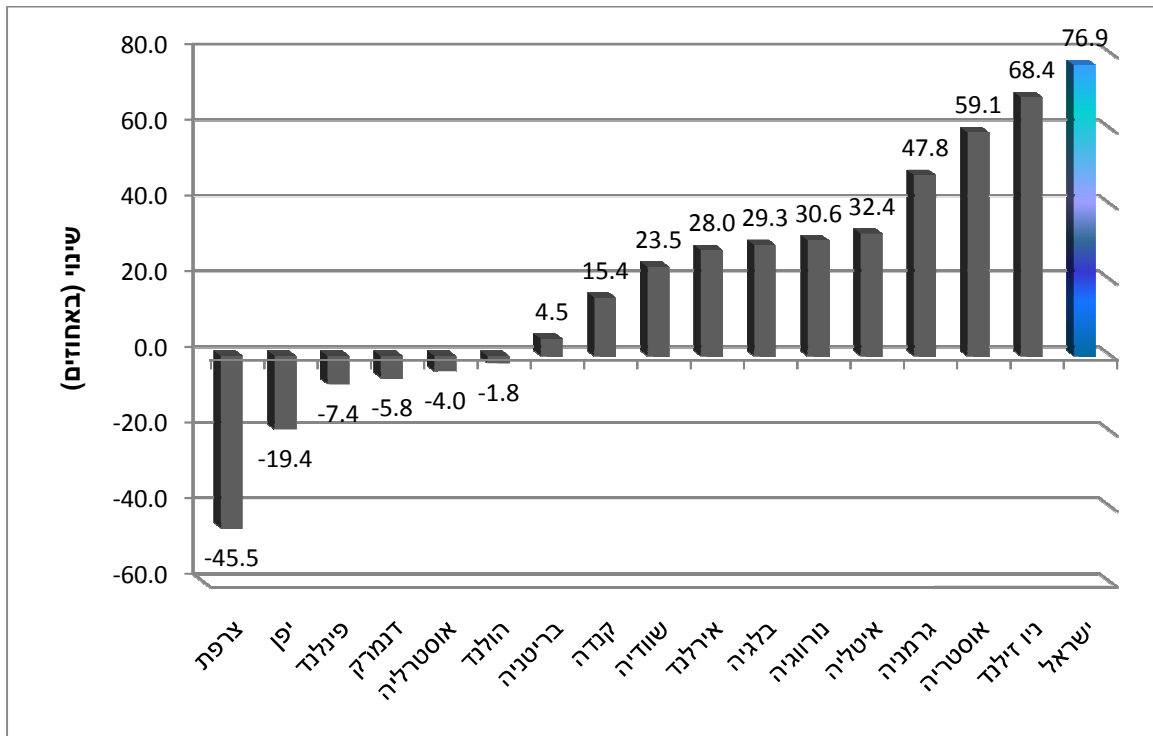
2009-2000	1999-1990	1989-1980	1979-1970	1969-1960	
3.5	3.4	2.4	2.2	2.2	אוסטריה
2.4	2.5	2.4	2.5	2.6	אוסטריה
4.5	6.5	4.0	3.4	3.6	איטליה
3.2	3.2	2.7	2.5	2.6	אירלנד
7.5	8.5	7.3	5.8	3.8	בלגיה
2.3	2.2	2.1	2.2	2.0	בריטניה
3.4	2.8	2.6	2.3	2.4	גרמניה
4.9	4.5	5.3	5.2	3.8	דנמרק
5.4	5.1	3.9	5.5	5.1	הולנד
2.4	2.4	2.2	-	-	יוון
2.5	3.3	2.9	3.1	2.3	יפן
6.9	6.2	3.8	3.9	4.5	ישראל
4.7	4.2	3.5	3.6	3.3	נורווגיה
3.2	2.8	2.0	1.9	2.0	ניו זילנד
2.5	2.7	2.6	-	-	ספרד
2.7	2.5	3.1	-	-	פורטוגל
5.0	5.1	5.0	5.4	5.0	פינלנד
2.4	3.2	3.2	4.4	3.2	צרפת
3.0	2.7	2.1	2.6	2.6	קנדה
4.2	4.0	3.4	3.4	3.1	שוודיה

מקור: חישובי המחברים, בהסתמך על

www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/ElSystems/Docts/ElectionIndices.pdf

כאשר מושוים הערכים של מספר המפלגות האפקטיבי בשנות השבעים לאלו בעשור האחרון (תרשים 4) ניתן ללמוד כי היו מדינות בהן חלה ירידה בפיצול המפלגתי. הירידות הגדולות ביותר נרשמו בצרפת וביפן. עם זאת, במרבית המדינות נרשם גידול בפיצול המפלגתי בפרלמנט. משמעות הדבר היא כי יותר מפלגות זוכות כיום לייצוג פרלמנטרי או, לחלופין, שיחסי הכוחות בפרלמנט יותר מאוזנים (דבר המעיד על היחלשות כוחן של המפלגות הגדולות). הממצא הבולט העולה מהתרשים הוא שבישראל חל הגידול הדרסטי ביותר ברמת הפיצול: מממוצע של 3.9 בשנות השבעים לממוצע של 6.9 מפלגות אפקטיביות בעשור האחרון, שינוי של למעלה מ-75%.

תרשים 4. השינוי במספר המפלגות האפקטיבי: העשור האחרון בהשוואה לשנות השבעים

ניידות קולות

ביטוי נוסף שיכול להעיד על היחלשות המפלגות הגדולות הוא התנודתיות בדפוסי הצבעה בין מערכת בחירות אחת לזו העוקבת לה. תנודתיות נמוכה מעידה על נאמנות מפלגתית גבוהה ועל דפוסי הצבעה יציבים, המיטיבים בדרך כלל עם המפלגות הגדולות. לעומת זאת, תנודתיות גבוהה משמעה כי ציבור הבוחרים משנה ביתר קלות את העדפותיו ולא מגלה רמת נאמנות גבוהה למפלגה מסויימת.

בשנות הששים של המאה ה-20 העלו Lipset & Rokkan (1967) את תיזת "מערכת המפלגות הקפואה" (the freezing of party systems). לפי תיזה זו, המערכות המפלגתיות באירופה קפואות מאז שנות העשרים של המאה ה-19: מאז הרחבת זכות הבחירה בסוף המאה ה-19 לא הופיע שסע חדש שפילג את החברה ולא היה ציבור חדש שיצר שסע נוסף. Rose & Urwin (1970), שבחנו את התיזה, טענו שעד שנות השבעים רק 1% עד 3% שינו את הצבעתם ממערכת בחירות אחת לשנייה במדינות מערב אירופה. בנקודה זו חלה תפנית, כאשר הקשרים בין הבוחרים למפלגות החלו להתרופף וניידות הקולות עלתה. המחקרים בשנות השמונים והתשעים מצביעים על "הפשרת" המערכות המפלגתיות, היחלשות השסעים החברתיים

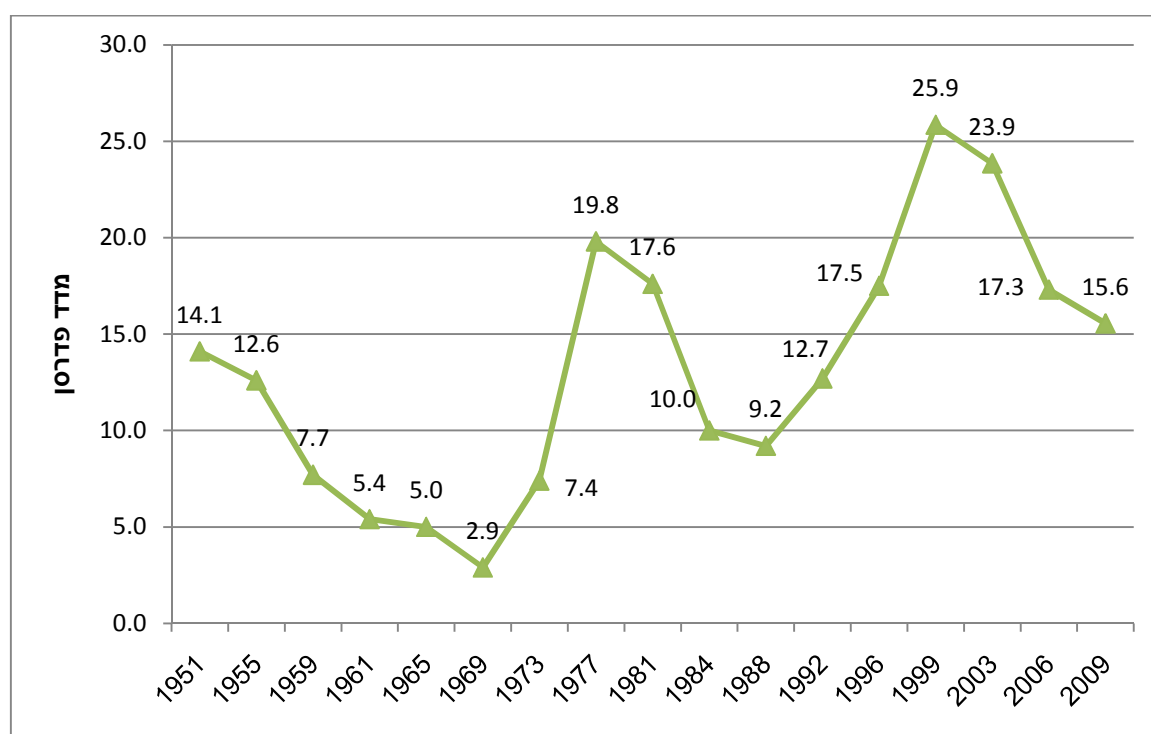
והתפתחותם של שסעים חדשים (Flanagan & Dalton, 1984). ניידות קולות גבוהה הביאה לא רק לשינויים בזירה אלקטורלית אלא גם לחוסר ודאות וחוסר יציבות ביחסיהן של המפלגות עם הבוחרים ואחת עם השנייה (Mair, Müller and Plasser, 2004: 264-265).

נהוג למדוד את רמת ניידות הקולות על ידי מדד פדרסן המשקף את מעבר הקולות בין מפלגות ממערכת בחירות אחת לשנייה. במערכת מפלגות יציבה, עם דפוסי הצבעה פחות או יותר קבועים, ערכי המדד יהיו נמוכים. במערכת דינמית, בה מופיעות מפלגות חדשות ובה בוחרים משנים בקלות את הצבעתם ערכי המדד יהיו גבוהים. על אף שמדד פדרסן פשוט לחישוב, הוא מציב בפני החוקרים אתגרים תפעוליים. עיקר הקושי נוגע לדרך בה יש להתייחסות למיזוגים בין מפלגות ולפיצולים של מפלגות שחלו במערכת הפוליטית בין בחירות לבחירות. באופן כללי אפשר להצביע על שתי גישות. הראשונה מתעלמת לגמרי ממיזוגים ופיצולים ומודדת באופן "עיוור" את השינוי בתמיכה האלקטורלית במפלגות בין בחירות לבחירות. גישה שנייה, אשר לדעתנו משקפת באופן מוצלח יותר שינוי אמיתי של ניידות הקולות, לוקחת בחשבון את המיזוגים והפיצולים. גם בתוך גישה זו קיימים גוונים שונים של שיטות חישוב. למען העקביות והאחידות בנתונים, החלטנו לנקוט בגישה עליה התבססו ברטוליני ומאייר במחקרם מראשית שנות התשעים (Bartolini and Mair, 1990). הנתונים בתרשימים ובטבלה להלן מבוססים על גישה זו.³

לגבי ישראל ניתן להיווכח כי לאחר ערכים גבוהים באופן יחסי בראשית שנות החמישים, חלה התייצבות בדפוסי ההצבעה. לאורך חמש מערכות בחירות עמד מדד פדרסן על ערכים נמוכים מ-10%. בבחירות של 1977 ושל 1981 זינק המדד לערכים הקרובים ל-20%, בעיקר בעקבות הופעתה של ד"ש והיעלמותה בבחירות העוקבות. לאחר התייצבות במהלך שנות השמונים, הגיעה ניידות הקולות לשיאים חדשים בשתי מערכות הבחירות שנערכו באמצעות שני פתקי הצבעה ("הבחירה הישירה"). גם לאחר החזרה להצבעה בפתק אחד ערכי ניידות הקולות נותרו גבוהים למדי.

³ דוגמא לתפעול על-פי הגישה הראשונה ניתן למצוא במדד הדמוקרטיה 2006 (אריאן ואחי, 2006 : 65). לפי תפעול זה, למשל, ניידות הקולות עבור בחירות של 2006 עומד על ערך קיצון של 37.5. במדד בו אנו עושים שימוש הערך עבור אותן בחירות עומד על 17.3%. ההבדל הגדול נובע מההתייחסות למפלגת קדימה: לפי התפעול הראשון קדימה נחשבת כמפלגה חדשה.

תרשים 5. ניידות קולות בישראל, 1951-2009

מעניין לציין כי ערכי הניידות בבחירות 1999 ו-2003 אינם יוצאי דופן בגובהם רק עבור ישראל אלא גם מבחינה השוואתית. ערכי הניידות של שתי מערכות בחירות אלו הינם הרביעיים והחמישיים בגובהם מבין 265 מערכות בחירות שנערכו במערב אירופה וישראל בין 1950 ל-2006 (ראה טבלה 4). לפי גישת התפעול הראשונה (ראה הערה 3 לעיל) ערך ניידות הקולות עבור בחירות 2006 הוא הגבוה ביותר מבין אותן 265 בחירות.

טבלה 4. עשר מערכות הבחירות בהן היה שעור ניידות הקולות הגבוה ביותר במערב אירופה וישראל,

2006-1950

מדינה	שנת הבחירות	וולטיליות	
.1	איטליה	1994	36.7%
.2	הולנד	2002	30.7%
.3	צרפת	1958	26.7%
.4	ישראל	1999	25.9%
.5	ישראל	2003	23.9%
.6	איטליה	2001	22.0%
.7	הולנד	1994	21.5%
.8	דנמרק	1973	21.2%
.9	גרמניה	1953	21.2%
.10	אוסטריה	2002	20.9%

מקור: (Mair, 2008: 239) וחישובי המחברים.

טבלה 5 מראה כי כמעט בכל המדינות חלה עם הזמן התרופפות בדפוסי ההצבעה. הירידה בנאמנות המפלגתית, וחדירתם של נושאים ושל מפלגות חדשות למערכת הפוליטית הביאו לעלייה בערכי ניידות הקולות. בישראל נרשמו ערכים גבוהים יחסית של וולטיליות החל משנות השבעים, אולם בעשור האחרון היא הגיעה לשיאים חדשים. בהשוואה למדינות האחרות, ממוצעי הוולטיליות בישראל בעשור האחרון הינם השניים בגובהם, לאחר הולנד.

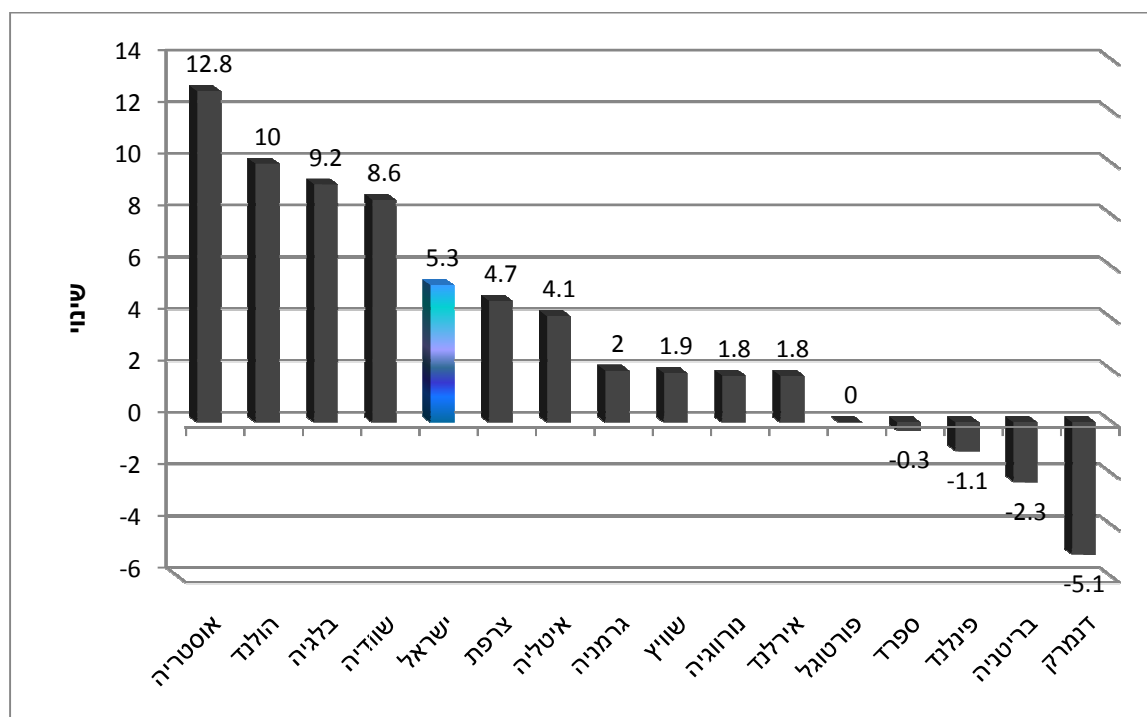
טבלה 5. ניידות קולות ב-19 דמוקרטיה – ממוצעים לפי עשורים

2009-2000	1999-1990	1989-1980	1979-1970	1969-1960	1959-1950	
15.5	9.4	5.5	2.7	3.3	4.1	אוסטריה
	9.2	3.8	7.3	5.8	6.4	אוסטרליה
14	20	8.6	9.9	8.2	9.7	איטליה
7.5	10.9	8.1	5.7	7	10.3	אירלנד
14.5	10.8	10	5.3	10.2	7.6	בלגיה
6	9.3	3.3	8.3	5.2	4.3	בריטניה
7	9	6.3	5	8.4	15.2	גרמניה
10.4	12.4	9.7	15.5	8.7	5.5	דנמרק
22.3	19.1	8.3	12.3	7.9	5.1	הולנד
6.1	5.5	11.3	22.3			יוון
18.9	18.7	12.3	13.6	4.4	11.5	ישראל
17.1	15.9	10.7	15.3	5.3	3.4	נורווגיה
	13.4	11.8	9	4.6	6	ניו זילנד
8.5	8.8	14.2	8.8			ספרד
10.9	11.9	15	10.9			פורטוגל
6.8	11	8.7	7.9	7	4.4	פינלנד
13.5	15.4	13.4	8.8	11.5	22.3	צרפת
	24.3	11.3	5.3	8.1	9.2	קנדה
14.9	13.8	7.6	6.3	4	4.8	שוודיה

מקורות: Mair (2008); גדעון רהט

כאשר אנו משווים את ממוצעי הוולטיליות בשנות השבעים לאלו של העשור האחרון רואים כי בישראל חלה עלייה של כ-5 נקודות האחוז (ראה תרשים 6). זו עלייה מתונה באופן יחסי אך יש להזכיר פעם נוספת כי אנו נקטנו כאן בגישה התפעולית ה"שמרנית" יותר. לו היינו נוקטים על-פי הגישה הראשונה (הערה 3 לעיל) העלייה הייתה חדה בהרבה.

תרשים 6. שינוי בניידות הקולות: ממוצעי בחירות שנערכו בעשור האחרון בהשוואה לשנות השבעים

שיעור הצבעה

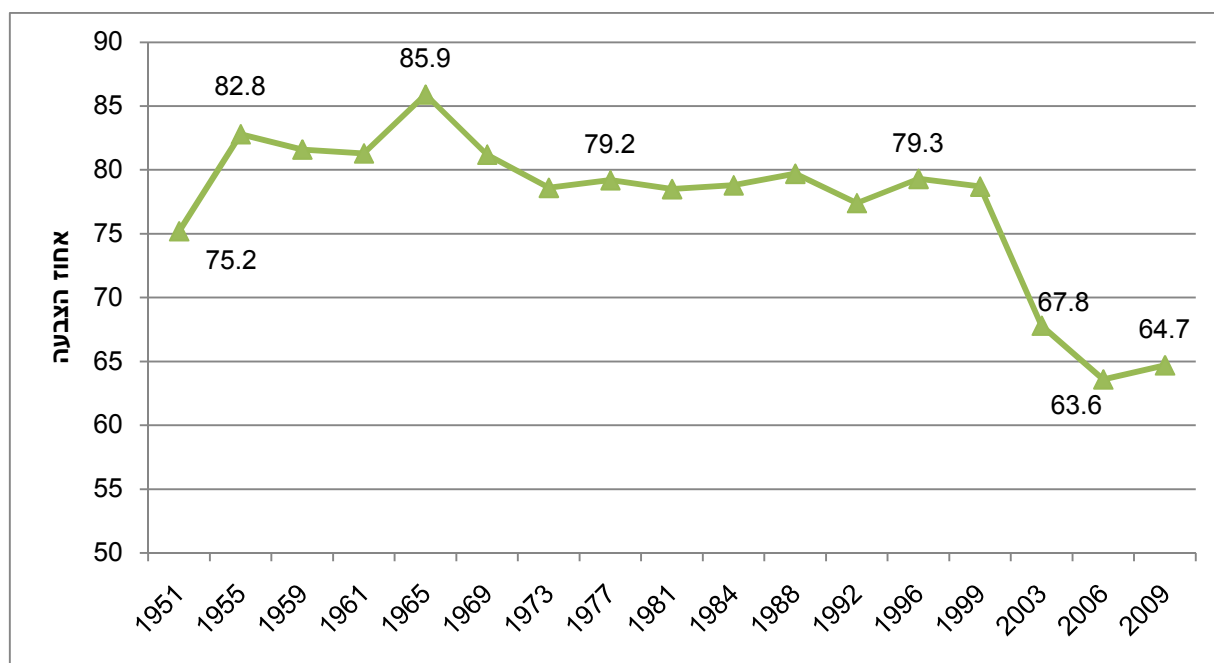
אחת מהאינדיקציות הבולטות ביותר להתרחקות אזרחים רבים מהפוליטיקה ולניכור כלפיה (וכלפי המפלגות המצרפיות כמייצגות הראשיות שלה) היא הירידה המשמעותית בשיעורי ההצבעה. אבדן האמון במערכת הפוליטית בכלל, ובמפלגות פוליטיות בפרט הוא אחד מהתופעות הבולטות והמדאייגות בדמוקרטיה ותקוות. מקובל לטעון כי חוסר היכולת של מפלגות ליצור תחושה של הזדהות ולמלא את תפקידן כמייצגות הביא בשני העשורים האחרונים לירידה משמעותית בשיעורי ההצבעה.

מדינת ישראל התפארה לאורך שנים רבות בעניין הרב שמגלים אזרחיה בפוליטיקה ובשיעורי ההשתתפות הגבוהים שלהם בבחירות. ואמנם, מלבד הבחירות לכנסת השנייה (1951), בכל הבחירות שנערכו עד 1999 נעו שיעורי ההצבעה על ערכים סביב ה-80%. השינוי החד הגיע בשנת 2001, כאשר בבחירות המיוחדות שנערכו לראשות הממשלה הטריחו עצמם רק 62.3% מבעלי זכות הבחירה לבוא ולהצביע. אפשר היה להסביר זאת בייחודיותן של הבחירות - אלו היו בחירות לראשות הממשלה בלבד ולא לכנסת, דבר שהביא לחוסר עניין בקרב המגזר הערבי שרק 19% ממנו הצביע (Shamir and Arian, 2002: 35) ובקרב אזרחים שלא תמכו באף אחד משני המועמדים. אולם, הפרשנים אשר ציפו כי בבחירות העוקבות ישובו

ערכי ההשתתפות לרמתם הרגילה נכזבו. בשלוש הבחירות לכנסת שנערכו בעשור האחרון שיעורי ההצבעה נותרו מתחת ל-70% (תרשים 7)

יש שיטענו כי ירידה בשיעורי השתתפות הבחירות אינה משקפת בהכרח את היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות דווקא. אולם קיים יסוד סביר לשער כי הירידה בכוחן של המפלגות המצרפיות נובע לא רק משינויים בהעדפות הבוחרים (כאלה שעברו מתמיכה במפלגה מצרפית גדולה למפלגה אחרת) אלא גם מהחלטה מושכלת להימנע כליל מהצבעה. מפלגות סקטוריאליות (ש"ס, יהדות התורה) נשענות על קהל בוחרים נאמן וממושמע יותר שמתייצב בקלפיות ביום הבחור. סביר שגם מצביעי מפלגות הקצוות האידיאולוגיים (איחוד לאומי, חד"ש) מגלים מוטיבציה גבוהה יותר להשתתף בבחירות. לעומת זאת, רבים מהמצביעים המאכלסים את מרכז המפה הפוליטית – התומכים המסורתיים של המפלגות המצרפיות – נטשו את המפלגות הללו ובחרו למחות באמצעות הצבעה ל"מפלגות מצברוח" (שינוי, גמלאים) או באמצעות הדרת רגליהם מהקלפי.

תרשים 7. שיעורי ההשתתפות בבחירות לכנסת בישראל 1951-2009

תופעה זו של ירידה בשיעורי ההשתתפות בבחירות רחוקה מלהיות ייחודית למערכת הפוליטית הישראלית. היא מהווה את אחת התופעות הבולטות והמזוהות ביותר בדמוקרטיה המערבית (Gray and Caul, 2000; Franklin, 2004; Gallego, 2009). מטבלה 6 עולה כי ב-15 מתוך 20 מדינות נרשמו שיעורי

ההצבעה הנמוכים ביותר בעשור האחרון. מבין חמש האחרות, באוסטרליה ובבלגיה נהוגה חובת הצבעה כך, שהשונות בין העשורים לא צפוייה להיות גבוהה ממילא.

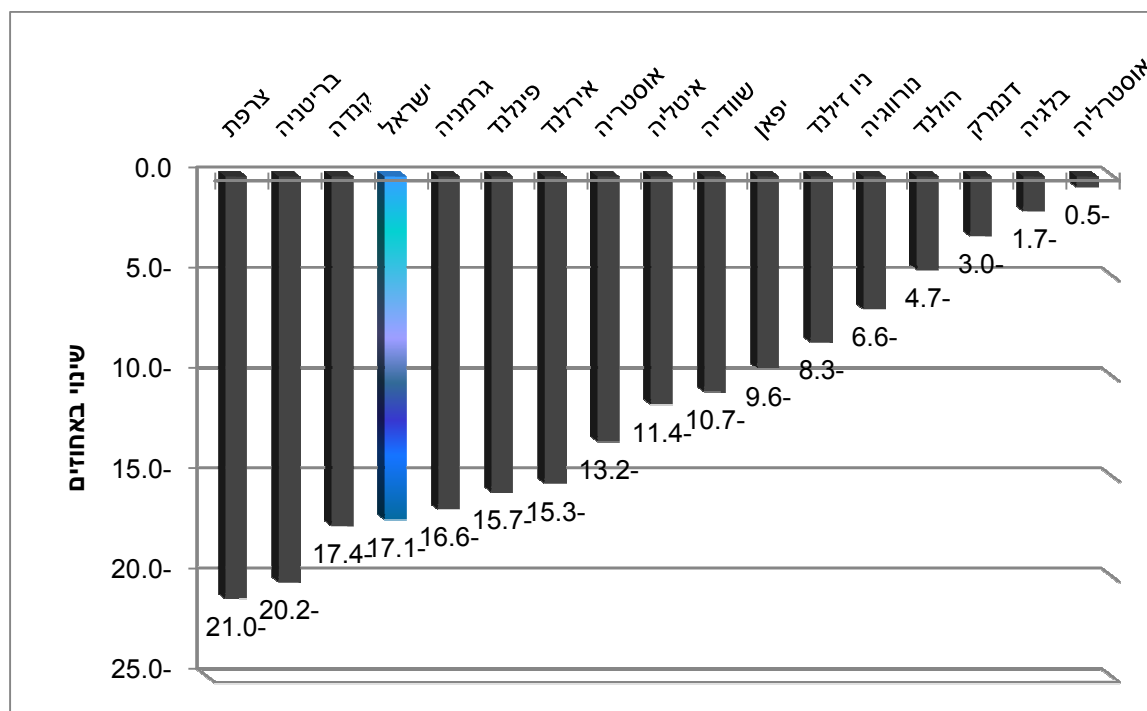
טבלה 6: שיעורי הצבעה ב-20 דמוקרטיות – ממוצעים לפי עשורים

2009-2000	1999-1990	1989-1980	1979-1970	1969-1960	1959-1950	
80.1	83.8	91.6	92.3	93.8	95.3	אוסטריה
94.8	95.5	94.3	95.3	95.3	91.9	אוסטרליה
81.8	85.5	89.0	92.3	92.9	93.8	איטליה
64.8	67.3	72.7	76.5	74.2	74.4	אירלנד
91.4	91.5	93.9	93	91.3	93.1	בלגיה
60.4	74.7	74.1	75.7	76.6	80.3	בריטניה
75.9	79.7	87.3	91.0	87.1	86.9	גרמניה
85.1	84.4	87.2	87.7	87.3	82.1	דנמרק
79.8	76.0	83.3	83.7	95.1	95.4	הולנד
74.2	79.7	83.3	-	-	-	יוון
64.3	66.4	68.8	71.1	71.8	75.9	יפן
65.4	78.5	79	78.9	82.8	79.9	ישראל
76.2	77.1	83.1	81.6	82.8	78.8	נורווגיה
78.9	85.9	91.4	86	89.1	94.7	ניו זילנד
73.2	77.6	73.4	-	-	-	ספרד
62.3	65.2	78.0	-	-	-	פורטוגל
65.9	67.4	73.9	78.2	85	76.3	פינלנד
60.4	68.5	71.9	76.5	76.6	80.0	צרפת
61.6	68.3	73.3	74.6	78.0	74.5	קנדה
80.7	85.0	89.1	90.4	86.4	78.7	שוודיה

* מקור: <http://www.idea.int/vt>

כאשר אנו בוחנים את השינוי בין ממוצעי שיעורי הצבעה בשנות השבעים לעומת העשור האחרון, אנו מוצאים כי בכל אחת מ-17 המדינות שנבדקו חלה מגמת ירידה. יחד עם זאת, הירידה אינה תלולה בכל המקומות. ישראל ממוקמת במקום הרביעי מבחינת תלילות הירידה. מעניין לציין כי מבין המדינות המשתמשות בשיטות בחירה יחסיות (אשר מחקרים שונים מראים כי הן מעודדות השתתפות), הירידה בשיעורי ההשתתפות בישראל היא הגבוהה ביותר. שלוש המדינות בהן נרשמה הירידה התלולה ביותר – בריטניה, קנדה וצרפת, משתמשות בשיטות בחירה רוביות.

תרשים 8: שינוי בשיעורי ההצבעה: ממוצעי בחירות שנערכו בעשור האחרון בהשוואה לשנות השבעים

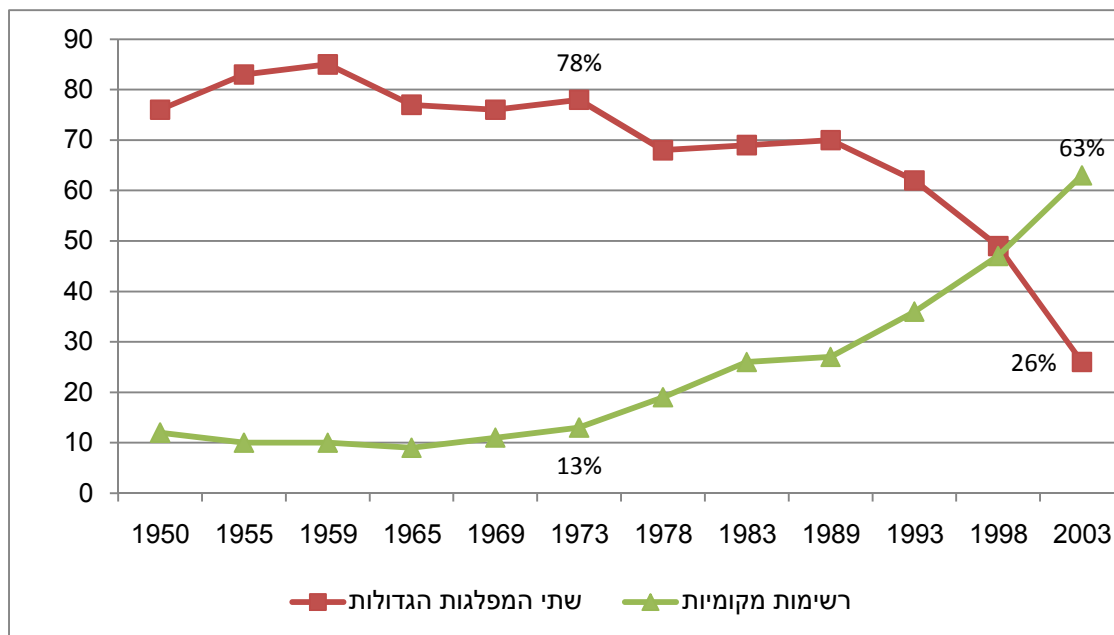
נוכחות המפלגות בזירה המקומית

במשך עשורים ארוכים שימשו מפלגות כערוצי תיווך בין השלטון לחברה. נבחרי הציבור ייצגו מפלגות לא רק במוסדות הלאומיים הגבוהים, אלא גם במסגרות פוליטיות מקומיות – עיריות, מועצות מקומיות, פרובינציות ומחוזות. באופן טיפוסי, רבים מנציגי המפלגות ברמות הלאומיות צמחו בסניפים מקומיים של הארגון המפלגתי ורק מאוחר יותר "טיפסו" להנהגה הלאומית. בישראל, למשל, מצא מחקר כי רבע מהשרים ששרתו בממשלות בין השנים 1974 ל-2007 התחילו את דרכם הפוליטית במישור המקומי (Kenig and Barnea, 2009: 270). בגרמניה, רבים מהקאנצלרים והשרים הפדרליים מגיעים אף הם לעמדות בכירות בשלטון הפדרלי לאחר ששירתו ברמות הממשל המקומיות (Fischer and Kaiser, 2009). לכן, יש בנוכחות של מפלגות בשלטון מקומי כדי ללמד על מצבן.

והנה, בישראל אנו עדים בשני העשורים האחרונים לשינוי חד שבא לידי ביטוי בהסתלקותן של המפלגות – בעיקר של המפלגות הגדולות – מהזירה המקומית. הדבר מתבטא הן בבחירות לראשי הרשויות והן בבחירות למועצות הערים. ב-1973 מועמדים מטעם שתי המפלגות הגדולות (המערך והליכוד) עמדו בראשות 78% מהרשויות. 30 שנים מאוחר יותר התמונה השתנתה מקצה אל קצה, כאשר 63% מראשי הרשויות התמודדו במסגרת רשימות מקומיות (ראה תרשים 9). ניתן לטעון כי תהליך זה אינו מצביע בהכרח על חיזוק כוחן של הרשימות המקומיות, שכן חלק לא מבוטל של ראשי רשויות התמודדו

כמועמדים "עצמאיים" תוך הסוואת השתייכותם המפלגתית לליכוד או לעבודה. עם זאת, אפילו אם בפועל היו למועמדים ה"עצמאיים" הייתה זיקה למפלגות הותיקות, עצם הצורך להסוות את ההשתייכות המפלגתית שלהם מעידה על ירידה במעמדן של אותן מפלגות (בריכטה, 2005 : 979).

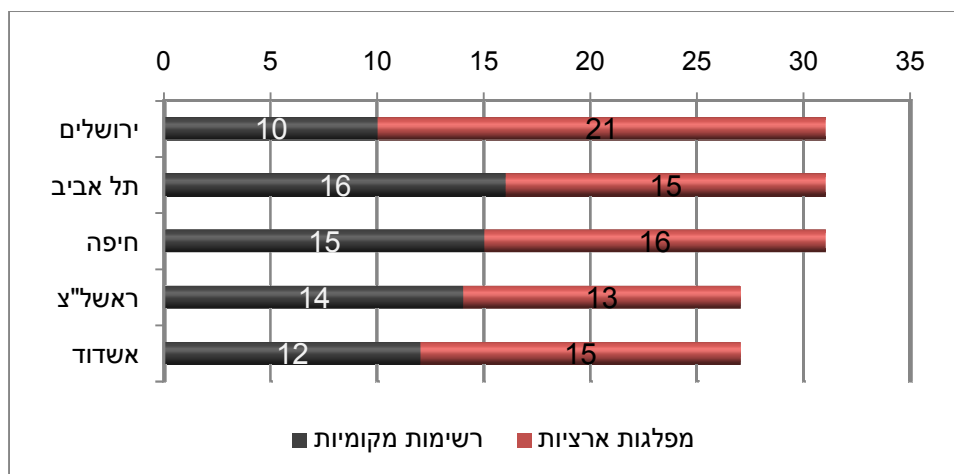
תרשים 9. התפלגות (באחוזים) המנצחים בבחירות לראשי הרשויות המקומיות בישראל, 1950-2003

מקור: בריכטה, 2005 : 979.

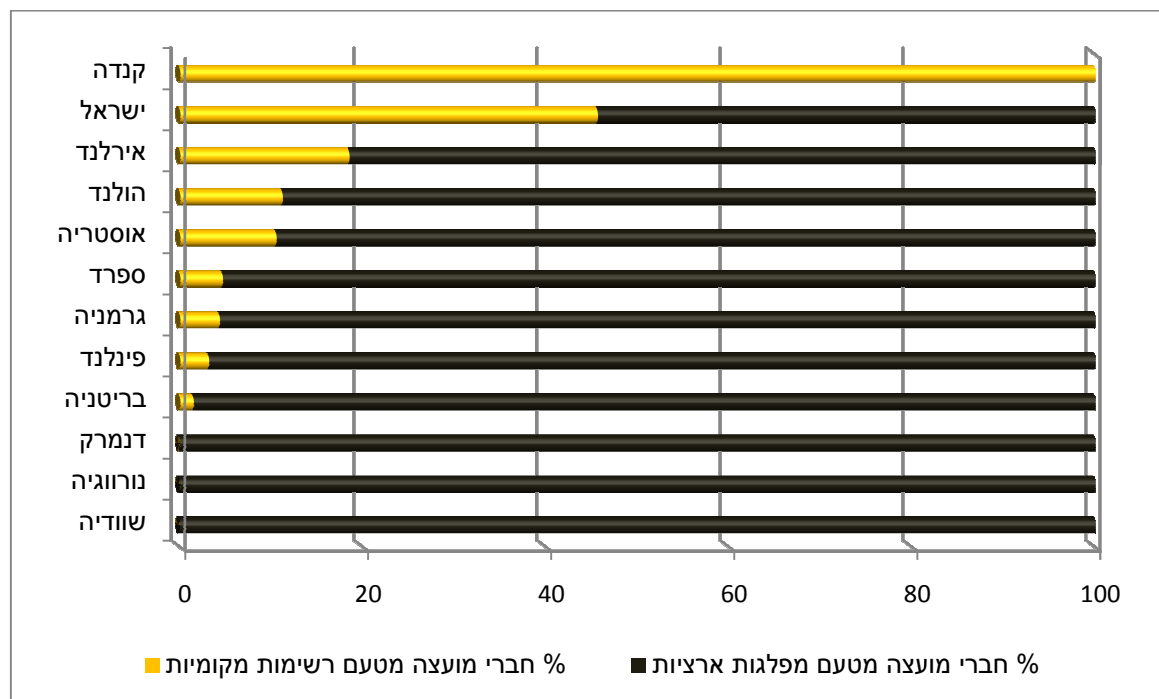
כאמור, גם בהרכב מועצות הערים המגמה דומה. נכון לקיץ 2010, מכהנים בחמש הערים הגדולות בישראל 147 חברי מועצה. מהם, רק 80 הם נציגים של מפלגות הפועלות גם ברמה הארצית. 67 הם נציגים של רשימות מקומיות. בירושלים קיים עדיין רוב משמעותי במועצה לנציגי מפלגות ארציות, בעוד שבשאר הערים המועצות מאוזנות בין נציגים של רשימות מקומיות לנציגים של מפלגות ארציות.

תרשים 10. הרכב מועצות חמש הערים הגדולות בישראל, יולי 2010

* לרשימות הירוקים והגמלאים, כמו גם לרשימות חיפה ביתנו ואשדוד ביתנו התייחסנו כאל רשימות של מפלגות ארציות. מהבחינה הזו, של נוכחות המפלגות המצרפיות בזירה המקומית, ניכר כי ישראל היא יוצאת דופן. תרשים 11 מביא את התפלגות חברי מועצות חמש הערים הגדולות בכל מדינה בין נציגים של רשימות מקומיות לנציגים של מפלגות ארציות. מלבד קנדה, בה מתקיים דגם שונה של שלטון מקומי (המפלגות הארציות כלל אינן מתמודדות ברמה המוניציפלית) בשאר הדמוקרטיות שנבחנו הפוליטיקה המקומית עדיין נשלטת כמעט לחלוטין על-ידי המפלגות הגדולות. ישראל היא היחידה בה כמעט מחצית ממושבי מועצות הערים הגדולות מאוכלסת על-ידי נציגים של רשימות מקומיות. באירלנד, עומד שיעור הנציגים של רשימות מקומיות על כ-20%, ובשאר המקרים שיעור הנציגים המקומיים לא עולה על 12%. במדינות הסקנדינביות קיימת שליטה מוחלטת של המפלגות גם בזירה המוניציפלית.

תרשים 11. הרכב מועצות חמש הערים הגדולות ב-12 מדינות, יולי 2010

חברות במפלגות

במסורת הפוליטית המבוססת על מפלגות, חברות רחבה מסמנת את הלגיטימציה הניתנת למפלגות על ידי האליטות וההמונים. החברים העניקו למפלגות לא רק לגיטימציה אלא גם משאבים חומריים (דמי חברות) ומשאבים ארגוניים (כח אדם) (Schmitt and Holmberg, 1995: 96-97).

קיימות שתי שיטות למדידת חברות מפלגתית. הראשונה נסמכת על דיווחי המפלגות ועיתונות בנוגע לשיעור החברים ומחשבת מהו שיעור חברי המפלגות מכלל בעלי זכות הבחירה (האלקטורט). החיסרון של שיטה זו הוא בספק במהימנותה, שכן לעיתים הדיווחים לא מדויקים. ניתן להתגבר באופן חלקי על הבעיה אם בוחנים רק את השנים בהן התקיימו בחירות פנימיות במפלגות: לפי מספר בעלי זכות הבחירה ניתן לגלות מהו שיעור החברים. השיטה השנייה נסמכת על דיווח עצמי של אזרחים בסקרים (אלו העונים לשאלה "האם אתם חברי מפלגה" בחיוב). גם לשיטה זו יש חסרונות, שכן בגלל מספרם הנמוך של חברי מפלגות באוכלוסייה הכללית, קשה להגיע למספרים מהימנים וסקרים שונים לעיתים מציגים תוצאות עם פערים גדולים בנתונים. בעיה נוספת נובעת משינויים בניסוח השאלות בסקרים שונים. היות ובשתי השיטות ישנן בעיות של דיוק, נעשה להלן שימוש בשתייהן על מנת שיפצו זו על מגרעותיה של זו ויאפשרו לזהות התפתחויות לאורך השנים.⁴

ירידה בחברות לא תמיד מראה על ירידה בכוחן הארגוני של המפלגות, אך ירידה במספרים משמעותיים מסמנת את הקושי של המפלגות להחזיק את חבריהן. כמו כן, היא משקפת אדישות, מחאה ופגיעה בלגיטימציה והתרחקות ממפלגות (Poguntke, 1996: 337). בחינת שיעורי החברות במחקר של Mair and Van Biezen (2001) כפי שדווחו על ידי המפלגות ב-17 מדינות⁵ מראה שחלה ירידה בשיעורי החברות מתחילת שנות השמונים עד סוף שנות התשעים. בתחילת שנות השמונים אוסטריה היא המדינה עם שיעור חברי המפלגות הגבוה ביותר (28.48%). בסוף שנות התשעים שיעור החברות בה ירד ל-17.66%. ישראל ממוקמת בין המדינות עם מספר החברים הגבוה בתחילת שנות השמונים, אך בסוף שנות התשעים שיעור חברי המפלגות ירד ל-7.16% מהאלקטורט (טבלה 7).

⁴ בחיבור זה הסתמכנו על נתונים אודות חברות מפלגתית אשר הוצגו במאמר של Mair and van Biezen (2001) ומשמשים כמקור מרכזי למחקר השוואתי אודות חברות מפלגתית. הנתונים לגבי ישראל מבוססים על דיווחי המפלגות ודיווחים בעיתונות. נתונים על דיווח עצמי של חברות מפלגתית מבוססים על סקרי (WVS) World Values Survey, European Social Survey (ESS), Election Studies, וסקרי בחירות של אריאן ושמיר בישראל.

⁵ במחקר השתתפו 21 מדינות, אנו לא מתייחסים לארבע הדמוקרטיות חדשות במזרח אירופה.

טבלה 7: חברות במפלגות ב-17 מדינות

מדינה	שנה	מספר חברים	מספר חברים כאחוז מסך האלקטורט	שנה	מספר חברים	מספר חברים כאחוז מסך האלקטורט
אוסטריה	1980	1,477,261	28.48	1999	1,031,052	17.66
פינלנד	1980	607,261	15.74	1998	400,615	9.65
נורבגיה	1980	460,913	15.35	1997	242,022	7.31
ישראל	1980	368,000	14.8	1999	306,915	7.16
יוון	1980	225,000	3.19	1998	600,000	6.77
בלגיה	1980	617,186	8.97	1999	480,804	6.55
שוויץ	1977	411,800	10.66	1997	293,000	6.38
שוודיה	1980	508,121	8.41	1998	365,588	5.54
דנמרק	1980	275,767	7.3	1998	205,382	5.14
איטליה	1980	4,073,027	9.66	1998	1,974,040	4.05
פורטוגל	1980	296,123	4.28	2000	346,504	3.99
ספרד	1980	322,545	1.2	2000	1,131,250	3.42
אירלנד	1980	113,856	5.00	1998	86,000	3.14
גרמניה	1980	1,955,140	4.52	1999	1,780,173	2.93
הולנד	1980	430,928	4.29	2000	294,469	2.51
בריטניה	1980	1,693,156	4.12	1998	840,000	1.92
צרפת	1978	1,737,347	5.05	1999	615,219	1.57
ממוצע			8.66			5.63

* הנתונים לגבי כל המדינות פרט לישראל מבוססים על: Mair and van Biezen, 2001.

אימוץ שיטת הפריימריס יצרה קושי לערוך השוואה במספר חברי מפלגות בישראל בשני העשורים האחרונים. החברים מתפקדים על מנת להשתתף בבחירות פנימיות ולא כדי להיות חברים פעילים של המפלגה. לעיתים קרובות מדובר בחברות אופורטוניסטיות ("חברים מזדמנים"), באמצעות התפקדות המונית בידי קבלני קולות (Rahat and Hazan, 2006: 62-63). בשל תופעת "החברים המזדמנים" אין מגמה לינארית במספר החברים במפלגות, היא עולה בשנה שמתקיימים פריימריס ויורדת בשנה לאחר מכן. למרות שלא מדובר במגמה לינארית אנו רואים שמספרי החברים במפלגות נמצא בירידה. בשנת 1996 כאשר המועמדים בשתי המפלגות הגדולות נבחרו בשיטת הפריימריס, מספר החברים הגיע לשיא של 440,000. לאחר מכן, אנו רואים ירידה במספר החברים, שיעור החברים בעבודה וליכוד הגיע לשפל של 210,000 בשנת 2006. קדימה שרק הוקמה עוד לא הספיקה לגייס חברים. לקראת בחירות 2009, מפלגת העבודה המשיכה לאבד חברים, כאשר קדימה וליכוד הצליחו לגייס חברים חדשים, אך עדיין מדובר רק בכ- 5.5% מהאלקטורט (טבלה 8).

טבלה 8: חברות במפלגות הגדולות בישראל

שנה	סה"כ	אחוז מאלקטורט
1968	382,792	21.8
1970	367,631	18
1977	344,197	15.4
1980	368,000	14.8
1986	415,000	14.3
1992	201,697	5.9
1996	440,021	11.2
1999	331,171	7.7
2002	415,000	8.8
2006	210,000	4.2
2009	292,000	5.5

מקורות: הנתונים לשנים 1949-2003 נלקחו מגדעון רהט; הנתונים לשנים 2006-2009 אוחרו מארכיון עיתון "הארץ"; נתונים לגבי גודל האלקטורט נלקחו מאתר הכנסת.

כאמור, דרך נוספת לבחון את שיעורי החברות במפלגות היא הזדהות עצמית כפי שהיא באה לידי ביטוי בסקרי דעת קהל. כפי שעולה מטבלה 9, ניתן לזהות מגמת ירידה בשיעור האנשים המזדהים כחברי מפלגות ברוב המדינות. איטליה היא המדינה היחידה בה יש מגמה חיובית. במוצע מדובר בירידה של 6.22 נקודות אחוז בשיעור המזדהים כחברי מפלגה בסקרים.

טבלה 9: חברות במפלגות – דיווח עצמי (מבוסס על סקרים)

מדינה	*1969-1960	1979-1970	1989-1980	1999-1990	הערכה אחרונה בשנות ה-2000	שינוי*****
אוסטריה	24	22	21	15	9-	
פינלנד		19	15	11	6.7	12.3-
נורבגיה	14	13.66	13	11	7.2	6.8-
ישראל**	24.4	15	8.53	8.16	4.7	19.7-
בלגיה		7			4.8	2.2-
שוויץ			15.33	13	6.1	9.23-
שוודיה	15.75	13	12.25	6.7	6.7	9.05-
דנמרק		14.5	9.3	9	9	5.5-
איטליה***	7	7	8	10.4	10.4	3.4
אוסטרליה****	5.8	4.2	6	4.2	4.2	1.6-
הולנד		9.66	8.25	5	5	4.66-
ניו זילנד*****		19.66	19	14	16.9	2.76-
בריטניה		7	8	4	2.9	4.1-
צרפת			4		2.2	1.8-
יפן***	14.66	14.66	16.3	17	6.7	7.96-
ממוצע						6.22-

* הנתונים לשנות ה-60 עד שנות ה-90 מבוססים על מאמרה של 91 Scarrow 2000.

** הנתונים על ישראל מבוססים על סקרי בחירות של אריאן ושמיר

*** הנתונים לגבי איטליה ויפן בשנות 2000 לקוחים מ-WVS2005

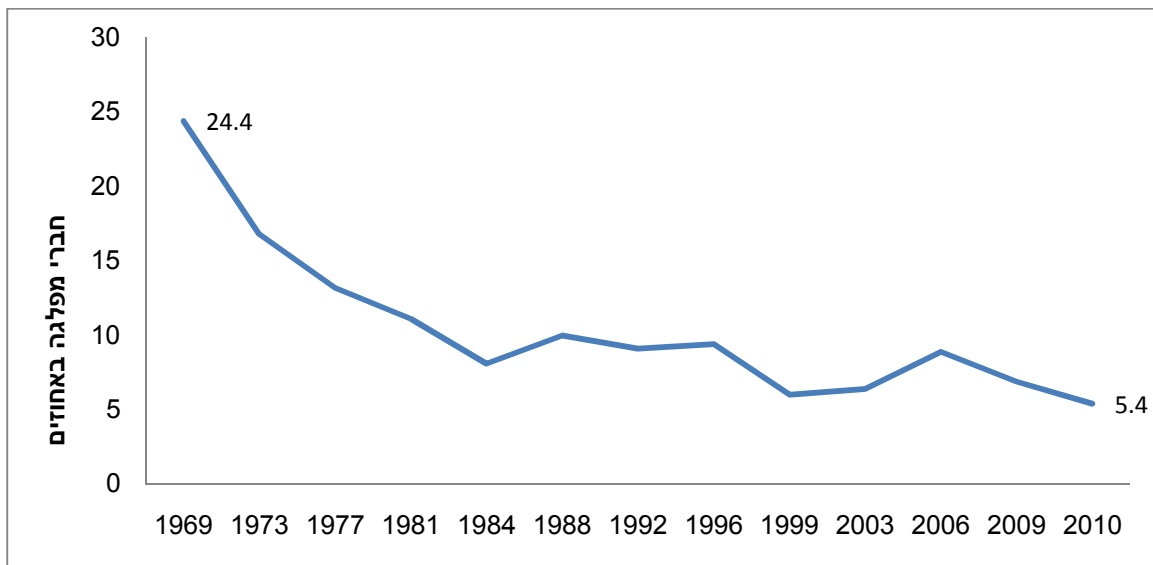
**** הנתונים על אוסטרליה משנות 80-60 ו-2000 מבוססים על Australian Social Science Data Archive

***** נתונים לגבי ניו זילנד בשנות ה-2000 לקוחים מ-WVS2004

***** שינוי מההערכה המוקדמת ביותר להערכה המאוחרת

בחינת שיעור המזדהים כחברי מפלגה בישראל מראה על מגמה ברורה של ירידה. למעשה, בישראל נרשמה הירידה התלולה ביותר. בשנת 1969 24.4% הזדהו כחברי מפלגות, בשנת 2010 רק 5.4% עשו כן. כלומר חלה ירידה של 78% בשיעור המזדהים בתור חברי מפלגה. פתיחת הליכי הבחירה הפנים-מפלגתיים הצליחה לאושש במעט את מספר החברים, אולם הוא נותר נמוך יחסית לשנות השבעים. עליה מתונה התרחשה אחרי שנת 2006, בה קדימה וליכוד עברו לשיטת הפריימריס והחלו לגייס חברים. אולם בשנת 2010 אנו שוב מגיעים לשפל בשיעור המזדהים בתור חברי מפלגות 5.4% (תרשים 12).⁶

תרשים 12: חברות במפלגות בישראל – דיווח עצמי

1969-1992 מדגם יהודי בלבד; 1969-2009 – סקרי בחירות אריאן ושמיר; 2010 סקר מדד הדמוקרטיה 2010.

⁶ נתונים אלה מבוססים על סקרי בחירות של אריאן ושמיר, אחת הבעיות בנתונים היא שבשנים 1969-1992, המדגם כל יהודים בלבד, כלומר חברי מפלגות באוכלוסייה ערבית אינם נכללים במדגם. משנת 1996 המדגם הוא של כלל אוכלוסיית ישראל. למרות הקושי בעריכת השוואה בין מדגמים שונים, ניתן לשער שאילו המדגם עד שנת 1992 היה מתייחס גם לאוכלוסייה ערבית שיעור המזדהים כחברי מפלגה היה גבוה עוד יותר.

3. סקרים: תדמית המפלגות בעיני האזרחים

בעשורים האחרונים הולכת ומתגברת הביקורת על מפלגות פוליטיות. עולות טענות שהמפלגות מתרחקות מהחברה, אינן ממלאות את תפקידן ועסוקות בעיקר בעניינים אישיים פנים-מפלגתיים. ביקורת זו מגיע מהאליטות הקוראות תיגר על מפלגות קיימות ועל מוסד המפלגה באופן כללי ומהציבור המביא אי אמון גובר במפלגות (Poguntke, 1996). אי שביעות רצון ממפלגות מוצאת ביטוי בהתנהגות אלקטורלית ובסקרי דעת קהל. הסקרים מתייחסים למספר מימדים ביחס של האזרחים למפלגות: מידת האמון במפלגות; מידת ההזדהות עם המפלגות; האם המפלגות ממלאות פונקציות חיוניות לדמוקרטיה ולציבור הבוחרים; האם המפלגות מייצגות את בוחריהן והאם בכלל קיימים הבדלים מהותיים בין מפלגות. כל השאלות יחד מנסות להעריך את תדמיתן של המפלגות בעיני האזרחים.

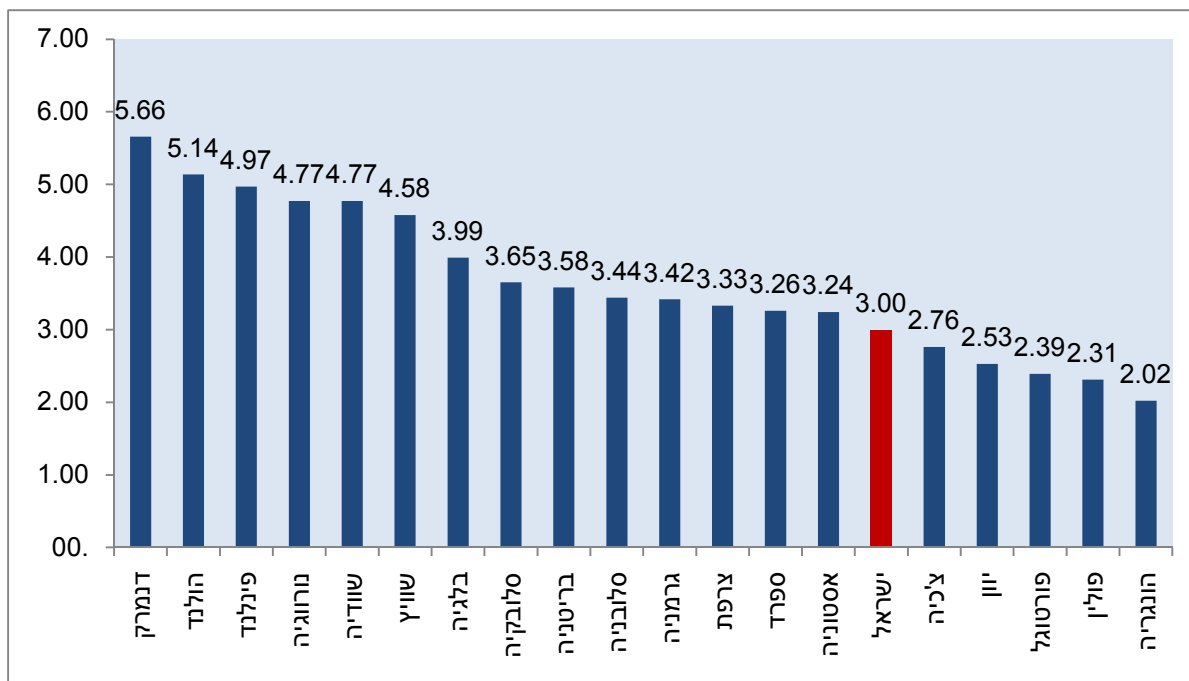
אמון במפלגות

אמון במוסדות פוליטיים חיוני עבור תפקודה של כל מערכת פוליטית. טוקוויל ראה באמון העומד בבסיס יצירת התאגדויות וולונטריות מרכיב חיוני ליציבות המשטר הדמוקרטי. בעשורים האחרונים מראים מחקרים רבים על ירידה ברמת האמון במוסדות בכל הדמוקרטיות הותיקות. למונח "אמון" ישנן הגדרות ומשמעויות רבות בפילוסופיה פוליטית, אנו נאמץ את הגדרתו של Newton שכותב שאמון זוהי האמונה בכך שהאחרים לא יפגעו בנו במודע או בכוונה תחילה וידאגו לאינטרסים שלנו במידת יכולתם. אמון פוליטי מתייחס למידת הלגיטימציה של מוסדות פוליטיים בעיני האזרחים או במילים אחרות מידת האמון במוסדות פוליטיים (Newton, 2007: 343-344). נהוג למדוד אמון במוסדות על ידי סדרה של שאלות בסקר הבוחנות באיזו מידה הפרט נותן אמון בכל מוסד מבין רשימת מוסדות המרכיבים את הרשות המבצעת, הרשות המחוקקת והרשות השופטת.

עדויות מצטברות משקפות כי רמת האמון במוסדות פוליטיים ובמפלגות בפרט נמצאת בירידה ברוב המדינות הדמוקרטיות. למרות שהאזרחים מחויבים לעקרונות דמוקרטיים, הם אינם רוחשים אמון לפוליטיקאים, הם התנתקו ממפלגות והם אינם רוחשים אמון רב למוסדות ציבוריים (Norris, 2011: 2; Dalton, 2007). דרך נפוצה למדוד רמות אמון בסקרים, היא באמצעות בקשה מהנשאל לתת ציון על סולם אמון שנע מ-1 (אמון נמוך) עד 11 (אמון גבוה). לאחר מכן החוקר מחשב את הממוצע של הציונים שניתנו

במדינה מסוימת. בסקר שנערך על ידי ESS במדינות אירופה בשנת 2008, ניתן לראות שהאמון במפלגות פוליטיות נמוך מאוד. הציונים אותם מקבלות המפלגות במדינות נעים מ- 5.66 בדנמרק ל-2.02 בהונגריה. כלומר, באף מדינה המפלגות לא זוכות לאמון גבוה. ישראל זוכה לציון ממוצע של 3 (תרשים 13).

תרשים 13: אמון במפלגות

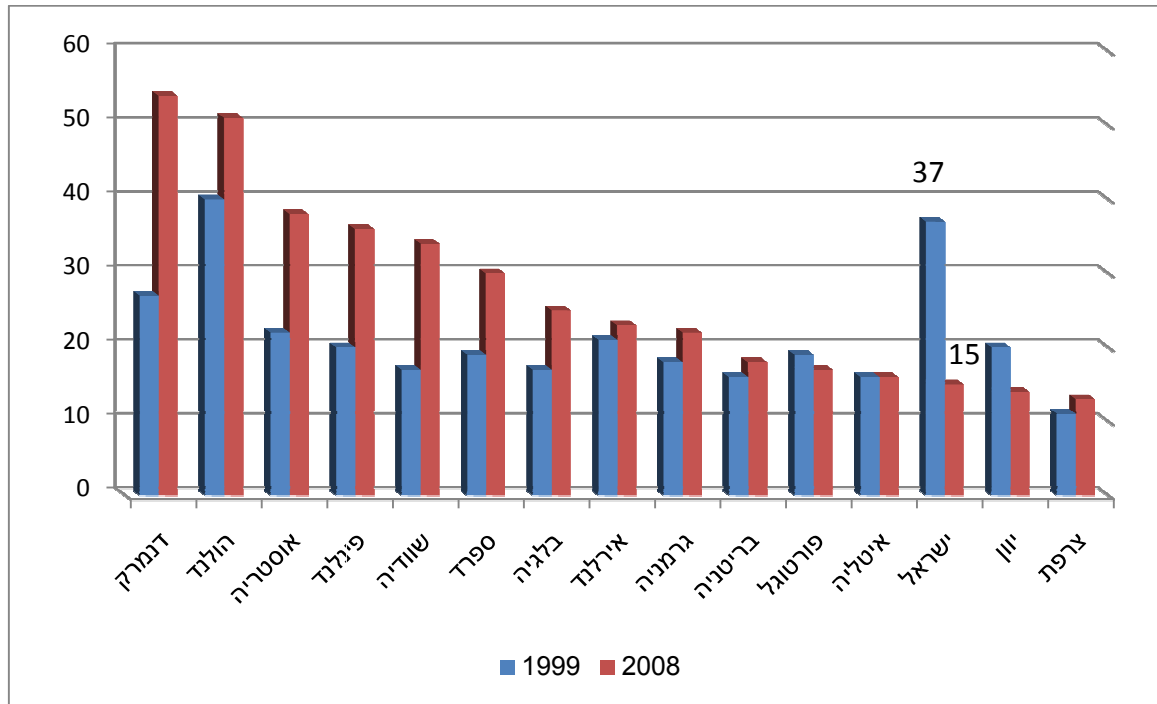

מקור: ESS 2008.

דרך נוספת למדידת אמון היא באמצעות בקשה מהנשאל לומר באיזו מידה הוא נותן אמון במפלגות, כאשר סולם התשובות נע ממידה גבוהה מאוד עד כלל לא. החוקר בודק מהו שיעור הנשאלים הנותנים אמון במפלגה במידה גבוהה או גבוהה מאוד. סקרים של WVS, יורוברומטר וסקרי מרכז גוטמן עושים שימוש בשיטה זו. בתרשים 14 ניתן לראות שהאמון כלפי מפלגות ברוב מדינות אירופה השתפר במהלך העשור האחרון. בדנמרק ובהולנד יותר ממחצית מהציובור נתן אמון במפלגות בשנת 2008. לעומת זאת, בישראל, בפורטוגל וביוון חלה ירידה במידת האמון במפלגות. בישראל חלה הירידה היחסית הגדולה ביותר: צניחה של 22 נקודות האחוז.⁷ כלומר, בעשור בו המגמה ברוב הדמוקרטיות הממוסדות באירופה התהפכה וחל שיפור במצב, בישראל חלה הרעה ניכרת באופן בו הציובור תופס את המפלגות הפוליטיות.

⁷ יש לציין עם זאת ששנת 2008 הייתה שנת שפל מבחינת האמון כלפי מפלגות בישראל. ב-2009 מידת האמון טיפסה ל-21% וב-2010 ל-25%. ראו אריאן ואחי (2010), עמ' 77.

תרשים 14: מידת האמון במפלגות – לעומת 1998

מקורות: Eurobarometer 48 (1998); Eurobarometer 70 (2008); עבור ישראל: סקר בחירות אריאן ושמיר 1999; אריאן ואחי (2010: 77).

אולם, בחינה של רמת האמון של הציבור במפלגות באופן כללי יכולה להטעות, כיוון שהפרט מתבקש להביא אמון לא רק במפלגה בה הוא תומך אלא גם במפלגות אחרות שלאידאולוגיה שלהן הוא מתנגד. כאשר נשאלים אזרחים על רמת האמון כלפי המפלגה לה הצביעו הממצאים שונים. במילים אחרות, קיים פער משמעותי בין רמת האמון במפלגות באופן כללי לרמת האמון במפלגה בה תומך הנשאל. בשנת 2009 (שנת בחירות) העידו 62% מהנשאלים כי הם נותנים אמון כלפי המפלגה לה הם הצביעו. בשנת 2010 (כשנה לאחר הבחירות), רמת האמון ירדה ל-55%.

הזדהות מפלגתית

הזדהות מפלגתית הוא מונח הבא לתאר קשר פסיכולוגי בין הפרט למפלגה פוליטית, המונח פותח לראשונה בשנות החמישים בספרות על פוליטיקה אמריקאית. הזדהות מפלגתית מופיעה בגיל צעיר במסגרת של סוציאליזציה פוליטית והיא לא נוטה להשתנות בבגרות. ההזדהות המפלגתית משפיעה על התפיסות של הפרט בסוגיות כלכליות, חברתיות ופוליטיות, כמו כן היא משפיעה על יחסו לפוליטיקה, על הנטייה להשתתף בבחירות ולהצביע למפלגה מסוימת. ככל שרמת ההזדהות במערכת פוליטית גבוהה יותר כך שיעורי ההצבעה יהיו גבוהים יותר. כמו כן, תהיה יציבות בהצבעה ובתוצאות הבחירות.

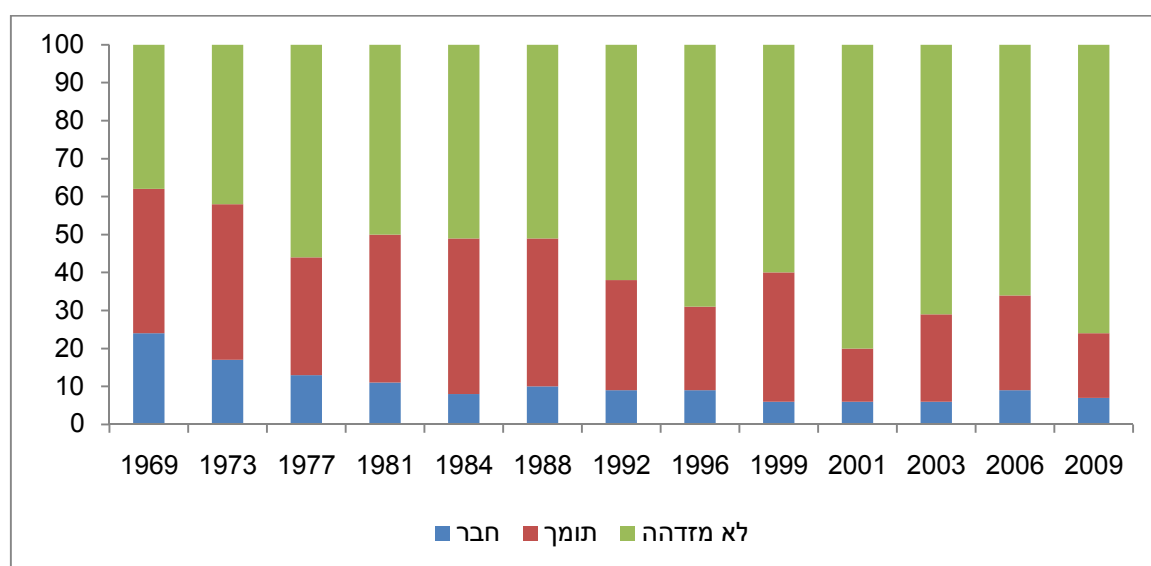
הזדהות מפלגתית גבוהה אפיינה את המערכות הדמוקרטיות המבוססות עד שנות השבעים, ומאז (עם השינויים החברתיים שחלו) ההזדהות נסדקה וניוד הקולות בבחירות עלה. בעבר ההזדהות המפלגתית הבטיחה למפלגות הממוסדות לא רק יציבות אלא היא יכלה להשתמש באוהדיה לצרכי קמפיין פוליטי, העברת מסרים, גיוס מצביעים ועוד. עם הירידה בהזדהות מפלגתית קהלים גדולים יותר פתוחים לתחרות המפלגתית והמפלגות נכנסות לתחרות קשה עבור הקולות הצפים.

מקובל לבחון את מידת ההזדהות המפלגתית במערכת פוליטית בעזרת סקרים. על פי שיטה אחת שואלים את הפרט האם הוא מזדהה עם מפלגה מסוימת או חש קרוב למפלגה מסוימת. בשלב שני שואלים מהי מידת הקרבה או מידת ההזדהות עם המפלגה. ישנה אופציה נוספת, לפיה שואלים את הפרט האם הוא חבר, אוהד או שאין לו קשר למפלגה. על פי שיטה שנייה נעשה שימוש בסולם בעל שבע דרגות, כאשר בקצה האחד נמצא פרט בעל הזדהות רבה עם הימין ובקצה שני פרט בעל הזדהות גבוהה עם השמאל, באמצע הסולם נמצאים הבלתי מזדהים. שיטה זו מתאימה למערכות דו מפלגתיות או מערכות עם ציר פוליטי עם נושא דומיננטי אחד לפיו אפשר למקם את המפלגות והמצביעים על רצף ימין שמאל. שיטה זו פחות מתאימה למדינות כמו ישראל בהן יש ריבוי מפלגות וריבוי מימדים נושאים בבחירות.

במחקר זה אנו עושים שימוש בשיטה הראשונה, במקרה של ישראל אנו בוחנים כמה אנשים הצהירו שהם אוהדים או חברים במפלגה. חברי המפלגה נמצאים בדרגת הקשר הגבוהה ביותר בין אזרחים למפלגות ולכן החברים נספרים אוטומטית כמזדהים. הנתונים על ישראל מבוססים על סקרי בחירות של אריאן ושמיר בהם נשמר ניסוח אחיד מ-1969 עד 2009. כמו כן, ישנם שאלות הבודקות את מידת הקרבה למפלגה איתה הנשאל מזדהה. נתונים על מדינות נוספות נלקחו מיורוברומטר ו-ESS, בהן הניסוח של השאלה הוא כדלקמן: האם יש מפלגה שאתה מזדהה איתה, אם כן, באיזו מידה את מזדהה איתה.

מתרשים 15 ניתן לראות ששיעור המזדהים (חברים ותומכים) עם המפלגות בישראל ירד באופן הדרגתי. בשנת 1969 יותר מ-60% הזדהו כתומכי מפלגה מסוימת, בשנות השמונים מספרם עמד על 50%, בשנות התשעים מספר המזדהים עמד על 30-40%, בשנת 2001 שיעור המזדהים הגיע לשפל של 20%, לקראת בחירות 2009 שיעור החברים והתומכים במפלגה מסוימת עמד על 24% בלבד. כלומר, משנת 1969 עד 2009 חלה ירידה של 40% בשיעור המזדהים עם מפלגה כלשהי.

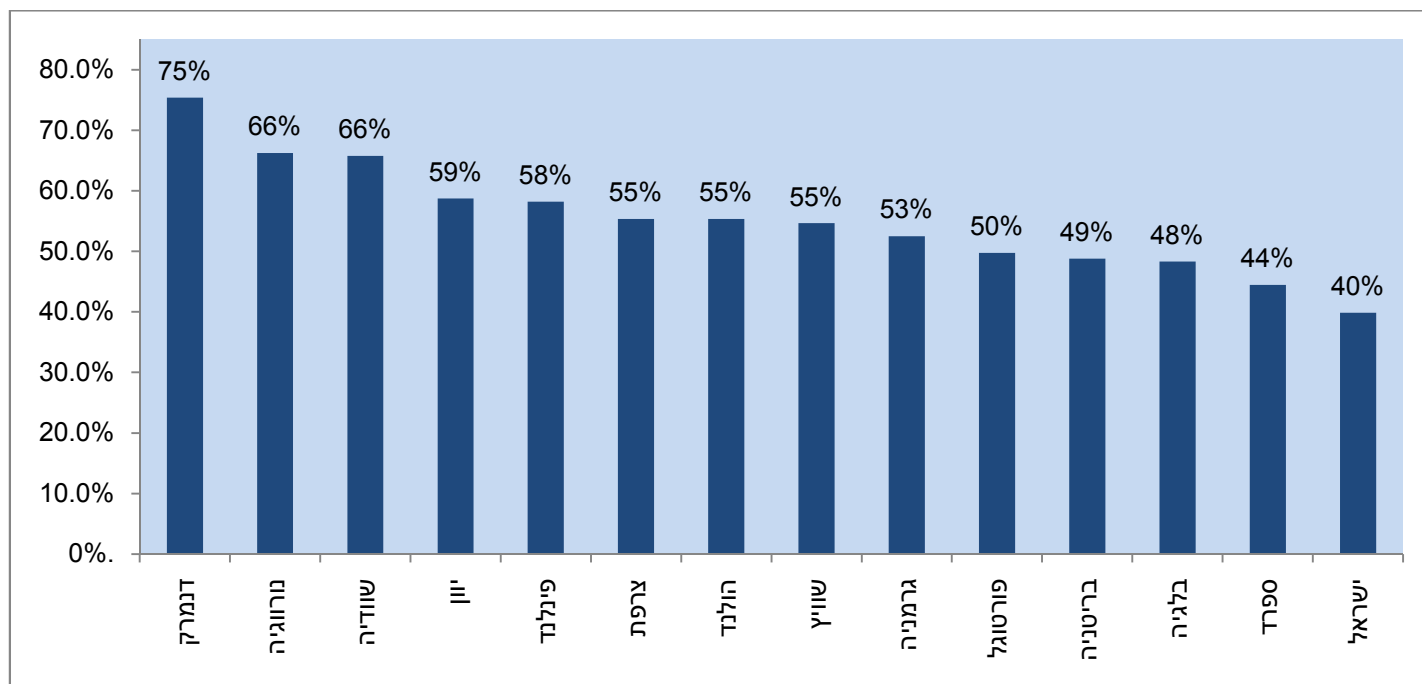
תרשים 15: שיעור החברים והאזדהים של המפלגות בישראל, 1969-2009

מקור: סקרי בחירות אריאן ושמיר

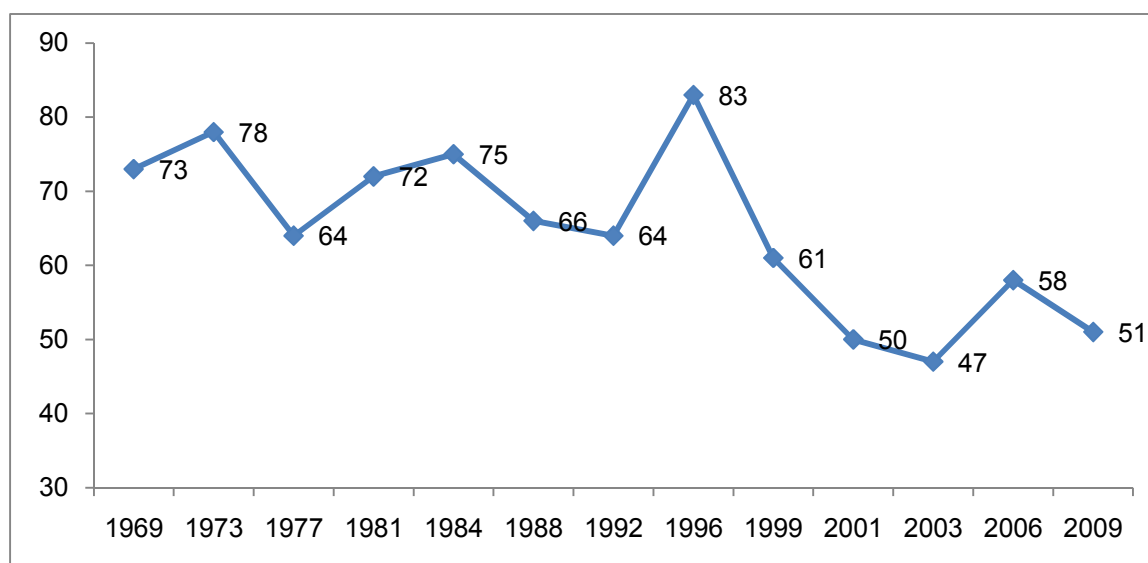
בניגוד לסקרי בחירות של אריאן ושמיר בהם הנשאלים מתבקשים לענות האם הם תומכים במפלגה מסוימת, בסקר ESS שואלים האם הנשאל חש קרוב למפלגה כלשהי. קרבה למפלגה מבטאת דרגה נמוכה יותר מאשר תמיכה במפלגה. בסקר ESS שנערך בשנת 2008, הצהירו 40% מהנשאלים בישראל שהם חשים קרובים למפלגה כלשהי (תרשים 16). בשנת 2009 מבין אלו שהצהירו שהם תומכים או חברים במפלגה מסוימת, רק כמחצית (51%) אמרו שהם תומכים באחת משלושת המפלגות המצרפיות הגדולות – קדימה, ליכוד ועבודה. נתון זה מראה על ירידה משמעותית במידת ההזדהות עם המפלגות האגרטיביות הגדולות. בשנת 1969 73% מבין אילו שהצהירו שהם תומכים במפלגה מסוימת התייחסו לאחת מבין שתי המפלגות הגדולות (תרשים 17).

תרשים 16: קרבה למפלגה כלשהי ב- 14 מדינות

מקור: ESS 2008

תרשים 17: שיעור התמיכה במפלגות הגדולות בקרב כלל אוהדי המפלגות 1969-2009

תדמית המפלגות

תדמיתן של המפלגות בישראל בעיני האזרחים היא ירודה, האזרחים לא רוחשים אמון במפלגות, מתרחקים מהן ואינם נאמנים בהצבעתם. למרות זאת, נראה שהבעיה היא במפלגות ספציפיות הפועלות במערכת הפוליטית ולא עם מוסד המפלגה כשעצמו. בציבור קיימת דואליות ביחס למפלגות, כך מצד אחד הרוב (56%) איננו סבור שריבוי מפלגות פוגע באחדות העם, נתון זה נותר יציב מ-1996. מצד שני, 49% סבורים שעדיף שיהיו רק שתי מפלגות גדולות. כמו כן, 54% מהנשאלים בסקר הדמוקרטיה 2010 סבורים שהמפלגות נחוצות לתפקודו של המשטר הדמוקרטי, למרות שמדובר ברוב, אנו רואים שחיקה בתפיסה זו, כך בשנת 1996, 73% היו משוכנעים בנחיצותן של המפלגות. בנוסף, בשנת 2006 51% מהנשאלים טענו שתחרות בין המפלגות מחזקת את הדמוקרטיה, בשנת 2010 שיעורם ירד ל-33%.

ביקורת נוספת שמשמיעים האזרחים על המפלגות נוגעת לעמימות אידיאולוגית, 49% מהנשאלים מסכימים עם אמירה שאין היום הבדלים ממשיים בין המפלגות, בשנת 2006 18% טענו שאין הבדלים בין המפלגות ו-43% טענו שישנם הבדלים קטנים. מצב זה שונה בתכלית משנות ה-70, ב-1973, 7% בלבד טענו שאין הבדלים בין המפלגות ו-6% טענו שישנם הבדלים קטנים. כלומר, היום לאזרחים הרבה יותר קשה להבדיל בין מפלגות מאשר בעבר. נתון זה יכול להסביר באופן חלקי את הירידה בהזדהות מפלגתית, כאשר הבוחרים אינם רואים הבדלים בין מפלגות הם גם לא נוטים להעדיף ולהזדהות לאורך זמן עם מפלגה אחת על פני אחרת.

בשאלה הבוחנת את תפיסות האזרחים לגבי הקשר בין המפלגות לבוחרים, גם כן חלה שחיקה, בשנת 1996 התפלגות התשובות בשאלה האם למפלגות אכפת מה הציבור חושב הייתה כמעט שווה, 32% סברו שלמפלגות אכפת, שיעור נשאלים זהה סבר שלמפלגות לא אכפת, ועמדתם של 36% נוספים הייתה באמצע. בשנת 2010, 44% סבורים שלמפלגות לא אכפת מה הציבור חושב, 28% בלבד סבורים שלמפלגות אכפת ו-28% נוספים מסכימים עם אמירה זו באופן חלקי.

נתון נוסף שמעורר דאגה הוא הפסימיות הקיימת בחלקים גדולים בציבור ביחס למוסדות הפוליטיים, בשנת 1981 נשאלה לראשונה השאלה האם עדיף להרוס את המוסדות הקיימים ולבנות הכל מחדש, 66% לא הסכימו לאמירה זו, עמדה זו התחזקה ב-1984, כאשר 74% מהנשאלים התנגדו לאמירה. מאז

ההתנגדות להרס ובניה מחדש של המוסדות הקיימים פחתה, בשנת 2010 רק 51% מתנגדים לאמירה, כאשר 31% תומכים בה והשאר אינם בטוחים. בדעת הקהל נוצר מצב בו התמיכה ההולכת וגוברת להרס המוסדות הקיימים מצטרפת לאי שביעות רצון רבה מתפקוד המוסדות הפוליטיים. מצד אחד אזרחים רבים שואפים לרפורמה עמוקה ומצד שני, הפוליטיקאים המופקדים על עריכת רפורמות במוסדות פוליטיים זוכים לאמון מועט בציבור. אי שביעות רצון עמוקה מהמוסדות הקיימים מהווה עדות למשבר הלגיטימציה בו הם שרויים. הנתון האופטימי הוא שלמרות השחיקה באמון במוסדות פוליטיים בכלל והמפלגות בפרט, 67% מהנשאלים סבורים שהמפלגות נחוצות בימינו ולא ניתן לבטלן.

לסיכום ניתן לומר שלמרות מידת האמון הנמוכה במפלגות, רוב הציבור מבין את תפקידן בדמוקרטיה ואת חיוניותן ותרומתן למערכת הפוליטית ולפיכך איננו מוכן לוותר עליהן או להחליפן במוסד אחר. הרוב איננו תומך בהרס המוסדות הקיימים, למרות שישנה עלייה בתמיכה ברעיון זה, אלא מעדיף לשפר את תפקוד המוסדות הקיימים.

4. דיון

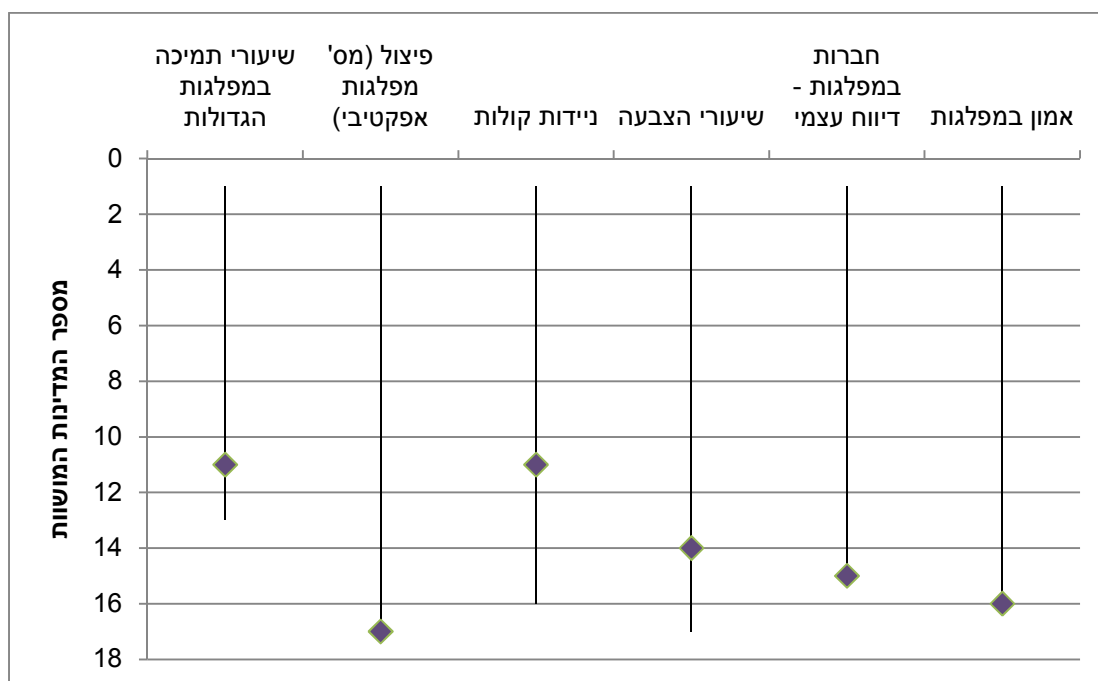
התיזה בדבר דעיכת המפלגות תופסת מקום מרכזי בשדה מדע המדינה בעשורים האחרונים. תמורות חברתיות וטכנולוגיות שינו מן היסוד את יחסם של אזרחים בעולם הדמוקרטי כלפי המערכת הפוליטית והמוסדות העומדים במוקדה. דומה שהמפלגות הפוליטיות, יותר מכל מוסד אחר, היו הקורבן הגדול ביותר של שינויים אלה. עם זאת, מפלגות פוליטיות עדיין עומדות במוקד התהליך הפוליטי. למרות הפרסונליזציה של הפוליטיקה, על אף התרחקותן של המפלגות מהחברה, למרות עמעום השסעים האידיאולוגיים וחרף התפשטותם של מנגנוני דמוקרטיה ישירה – אין למפלגות עדיין תחליף כגורם המארגן המרכזי של דמוקרטיה מודרנית.

קשת הממצאים העולה מן המחקר מצביעה בבירור על העובדה שהיחלשותן של המפלגות המצרפיות הגדולות אינה נחלתה של ישראל בלבד. זוהי תופעה המשותפת למרבית הדמוקרטיות המערביות, והשלכותיה מתחילות לאחרונה להיראות לעין: שורה של בחירות שהפיקו מפלגות שלטון מוחלשות והותירו את המערכות הפוליטיות במצב של חוסר הכרעה שינו את דפוסי הרכבת הממשלה במספר מדינות. בבריטניה הוקמה ממשלה קואליציונית (צעד חסר תקדים, למעט בזמן מלחמת העולם השנייה),

באוסטרליה הוקמה לראשונה מזה עשורים ממשלת מיעוט, ובהולנד ובשוודיה הביאה הצלחתן של מפלגות ימין קיצוני להקמתן של קואליציות מיעוט לא אופייניות (קניג, 2010).

יחד עם זאת, ניכר כי בישראל המגמה הזו של היחלשות המפלגות הגדולות חריפה יותר בהשוואה לדמוקרטיה אחרות. תרשים 18 משקף את מיקומה של ישראל מבחינת חדות השינוי בשורה של אינדיקטורים שבדקנו בין שתי נקודת זמן: שנות השבעים לעומת העשור האחרון. בשלושה מתוך שישה מדדים, ישראל מזוהה כמקרה קיצוני של ירידת המפלגות המצרפיות: חלה בה העלייה הדרמטית ביותר בפיצול הפרלמנטרי, הירידה החדה ביותר בשיעורי החברות המפלגתיות והירידה החדה ביותר במספר האזרחים שהביעו אמון במפלגות. בשני מדדים נוספים (שיעורי התמיכה במפלגות הגדולות ושיעורי הצבעה) ישראל ממוקמת בתחתית ורק במדד אחד (ניידות קולות) היא במרכז הטבלה, אם כי עדיין בחלק התחתון שלה. ראוי לציין שבאף מדינה אחרת מאלה שנבחנו לא נרשם ריכוז כה גבוה של מיקומים נמוכים. במילים אחרות, תהליך ההיחלשות של המפלגות המרכזיות בישראל הוא חריף ביותר מבין המדינות הנבחנות.

תרשים 18. חריפות השינוי בשישה מדדים: מיקומה של ישראל לעומת מדינות אחרות

דומה שמבחינה זו ישראל עברה תהליך חד וחריף מהעידן שבה היא הוגדרה כ"מדינת מפלגות" (Akzin, 1955). בשונה מדמוקרטיה ותיקות אחרות, בהן הופיעו המפלגות בשלב מאוחר וחדרו לתוך חברה שדפוסייה העיקריים כבר עוצבו, בישראל הופיעו המפלגות בשלב מוקדם של התפתחות החברה והיו לגורם המרכזי שעיצב את החברה המתהווה (גולדברג: 16). מזווית זו, אפשר לייחס את הנפילה החדה של המפלגות המצרפיות בישראל למקום הגבוה בו הן היו נתונות מלכתחילה. אך אין להתעלם גם מההשלכות החמורות שיש להיחלשותן של המפלגות המצרפיות. למרות שדווקא מפלגות אלה סובלות לעיתים לדימוי של מפלגות אופורטיוניסטיות, חסרות אידיאולוגיה סדורה, הרי שהמשך היחלשותן יותר את המערכת הפוליטית הישראלית לחסדיהן של המפלגות הסקטוריאליות, שלנגד עיניהן עומדת טובת המגזרים אותם הם מייצגים ולא דווקא טובת הכלל או טובת המדינה. ללא מפלגות מצרפיות גדולות המשקפות את האתוס הציוני והדמוקרטי של מדינת ישראל, עלולה המערכת הפוליטית ליפול עמוק עוד יותר לעבר פלגנות, סקטוריזציה ואינטרסנטיות צרה.

קל להתפתות ולראות בהיחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות כתופעה נתונה שאין לעשות דבר כדי לשנותה. אם אפילו במדינות אחרות המפלגות המצרפיות נמצאות בירידה, הרי שלא ניתן לעמוד מול רוח הזמן ולצפות כי המפלגות הגדולות ישובו לימי הזוהר שלהם. גם אם יש בגישה זו גרעין של אמת, היא מתעלמת מהעובדה שחלק גדול מהיחלשותן של המפלגות המצרפיות הישראליות נובע ממשבר אמון כלפיהן. משבר אמון זה נובע גם מקלקולים שונים בדרך התנהלותן הפנימית, קלקולים אשר ניתן לתקן באמצעות מספר צעדים. בכך נדון בפרק הבא.

5. מקורות

אריאן, אשר, תמר הרמן, יובל לבל, מיכאל פיליפוב, הילה צבן ואנה קנפלמן (2010). **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2010**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

אריאן, אשר, ניר אטמור ויעל הדר (2006). **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2006**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בריכטה, אברהם (2005). "הדומיננטיות של הרשימות העצמאיות בשלטון המקומי בישראל", **מדינה וחברה**, כרך 5 (1), עמ' 977-984.

גולדברג, גיורא (1992). **המפלגות בישראל: ממפלגות המון למפלגות אלקטורליות**. תל אביב: הוצאת רמות.

קורן, דני (עורך) (1998). **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

קניג, עופר, גדעון רהט וראובן חזן (2004). "האימוץ והביטול של הבחירה הישירה לראשות הממשלה ותוצאותיהם הפוליטיות", בתוך אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 53-90.

קניג, עופר (2010). "הבחירות באוסטרליה: שוב חוסר הכרעה", המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://www.idi.org.il/BreakingNews/Pages/255.aspx>

Akzin, Benjamin (1955). "The Role of Parties in Israeli Democracy", **Journal of Politics**, Vol. 17 (4), pp. 607-645.

Barnea, Shlomit and Gideon. Forthcoming. "Out with the Old, In with the "New" What Constitutes a New Party?" Party Politics.

Bartolini, Stefano and Peter Mair (1990). **Identity, Competition and Electoral Availability**, Cambridge: Cambridge University Press.

Bell, Daniel (1976). **The Cultural Contradictions of Capitalism**. New York, NY: Basic Books.

Bibby, John F. (1998). "State Party Organizations", in: L. S. Maisel (ed.), **The Parties Respond**. Boulder, CO: Westview Press.

Birch, Anthony H. (1984). "Overload, Ungovernability and Delegation", **British Journal of Political Science**, Vol. 14(2), pp. 135-160.

Croizer, Michel J, Samuel P. Huntington and Joji Watanuki (1975). **The Crisis of Democracy**. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission, New York, NY: New York University Press.

Dalton, Russell J. (2000). "The Decline of Party Identifications", in: R. J. Dalton and M. P. Wattenberg (eds.), **Parties without Partisans**. Oxford: Oxford University Press, pp. 19-36.

Dalton, Russell J., Ian McAllister and Martin P. Wattenberg (2000). "The Consequences of Partisan Dealignment", in Dalton and Wattenberg (eds.), **Parties without Partisans**, Oxford: Oxford Press, pp. 37-63.

Dalton, Russell J. (2007). **Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Western Democracies**. Washington DC: CQ Press.

Diamond, Larry and Richard Gunther (eds.) (2001). **Political Parties and Democracy**. Baltimore: John Hopkins University Press.

Fischer, Jörn and André Kaiser (2009). "Hiring and Firing Ministers under Informal Constraints: Germany", in Keith Dowding and Patrick Dumont (eds.), **The Selection of Ministers in Europe: Hiring and Firing**. London: Routledge, pp. 21-40.

Flanagan, Scott C. and Russell J. Dalton (1984). "Parties under stress: Realignment and dealignment in advanced industrial societies", **West European Politics**, Vol. 7 (1), pp. 7 - 23

Franklin, Mark N. (2004). **Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945**. Cambridge: Cambridge University Press.

Gallego, Aina (2009). "Where else Does Turnout Decline Come from? Education, Age, Generation and Period Effects in Three European Countries", **Scandinavian Political Studies**, Vol. 32 (1), pp. 23-44.

Gray, Mark and Miki Caul (2000). "Declining Voter Turnout in Advanced Industrial Democracies, 1950 to 1997," **Comparative Political Studies**, Vol. 33 (9), pp. 1091-1122.

Huntington, Samuel P. (1981). **American Politics**. Boston, MA: Harvard University Press.

Jamal, Amal (2002). "Abstention as Participation: The Labyrinth of Arab Politics in Israel", in Asher Arian and Michal Shamir (eds.), **The Elections in Israel – 2001**, Jerusalem: The Israel Democracy Institute, pp. 29-54.

Karvonen, Lauri and Stein Kuhnle (eds.) (2001). **Party Systems and Voter Alignment Revisited**. London: Routledge.

Karvonen, Lauri (2010). **The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies**, Essex: ECPR Press.

Katz, Richard and Peter Mair (eds.) (1994). **How Parties Organize**. London: Sage.

Katz, Richard S. and Peter Mair (1995). "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", **Party Politics**, Vol. 1(1), pp. 5-28.

Katz, Richard (1986). "Party Governments: A Rationalistic Conception", in: F.G. Castels and R. Wildemann (eds.), **Visions and Realities of Party Government**. Berlin: De Gruyter, pp. 31-71.

Kenig, Ofer and Shlomit Barnea (2009), "The Selection of Ministers in Israel: Is the Prime Minister A Master of His Domain?", **Israel Affairs**, Vol. 15 (3), pp. 261-278.

King, Anthony (1975). "Overload: Problems of Governing in the 1970s", **Political Studies**, Vol. 23(2-3), pp. 284-296.

Klingemann and D. Fuchs (eds.) **Citizens and the State**. Oxford: Oxford University

Laakso, Markku and Rein Taagepera (1979), "Effective Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe", **Comparative Political Studies**, Vol. 12 (1), pp. 3-27.

Lawson, Key and Peter H. Merkl (1988). **When Parties Fail**. Princeton NJ: Princeton University Press

Lipset, Seymour M., and Stein Rokkan, eds. (1967). **Party Systems and Voter Alignments**. New York: Free Press.

Mainwaring, Scott and Edurne Zoco (2007). "Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies", **Party Politics**, Vol. 13 (2), pp. 155-178.

Mair, Peter (1984). "Party Politics in Contemporary Europe: A Challenge to Party", **West European Politics**, Vol. 7(4), pp. 170-183.

Mair, Peter (1989). "Continuity, Change and Vulnerability of Party", **West European Politics**, Vol. 12 (4), pp. 169-186.

Mair, Peter and Gordon Smith (eds.) (1990). **Understanding Party System Change in Western Europe**. London: Frank Cass.

Mair, Peter (1997). **Party System Change**. Oxford: Clarendon Press.

Mair, Peter and Ingrid van Biezen (2001). "Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000", **Party Politics**, vol. 7(1), pp. 5-21

Mair, Peter, Wolfgang C. Müller and Fritz Plasser (2004). "Conclusion: Political Parties in Changing Electoral Markets", in: P. Mair, W.C. Müller and F. Plasser (eds.), **Political Parties and Electoral Change**. London: Sage, pp. 1-19

Mair, Peter (2002). "Populist Democracy vs Party Democracy", in: Y. Mény and Y. Surel (eds.) **Democracies and the Populist Challenge**, Houndsmill: Palgrave, pp. 81-100.

Mair, Peter (2008). "Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective", **Acta Politica**, Vol. 43, pp. 235-253.

Mény, Yves and Yves Surel (eds.) (2002). **Democracies and the Populist Challenge**. Houndmills: Palgrave.

Möller, Tommy (2007). "Sweden: Still a Stable Party System?", in Kay Lawson and Peter H. Merkl (eds.), **When Parties Prosper: The Uses of Electoral Success**, Boulder: Lynne Rienner, pp. 27-42.

Mulgan, Geoff (1994). **Politics in an Antipolitical Age**. Cambridge, Mass: Polity Press.

Newton, Kenneth (2007). "Social and Political Trust", in: R. Dalton and H.D. Klingemann, *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press, pp. 342-361.

Norris, Pippa (1999). **Critical Citizens**. Oxford: Oxford University Press.

Norris, Pippa (2011) (in print). **Democratic Deficits: Critical Citizens Revisited**. Cambridge: Cambridge University Press.

Pennings, Paul and Jan-Erik Lane (eds.) (1998). **Comparing Party System Change**. London: Routledge.

Poguntke, Thomas (1996). "Anti-Party Sentiment", **European Journal of Political Research**, Vol. 29 (3), pp. 319-344.

Rahat, Gideon and Reuven Y. Hazan (2006). "Political Participation in Party Primaries" in Dieter Fuchs and Thomas Zittel (eds.), **Participatory Democracy and Political Participation**. London: Routledge, pp. 57-72.

Rose, Richard (ed.) (1980). **Challenge to Governance**. London: Sage.

Rose Richard and Derek W. Urwin (2006). "Persistence and Change in Western Party Systems Since 1945", **Political Studies**. Vol. 18(3), pp. 287-319.

Scarow, Susan (1996). **Parties and their Members**. Oxford: Oxford University Press.

Scarow, Susan (2000). "Parties without Members?", in: R. Dalton and M. P. Wattenberg (eds.), **Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies**. Oxford: Oxford University Press, pp. 79-101.

Scarow, Susan (2002). "Party Decline in the Parties State", in: P. Webb, D. M. Farrell and I. Holliday (eds.), **Political Parties in Advanced Industrial Democracies**. Oxford: Oxford University Press, pp. 77-106.

Schlesinger, Joseph A. (1984). "On the Theory of Party Organization", **Journal of Politics**. Vol. 46 (2), pp. 369-400.

Schmitt, Hermann and Sören Holmberg (1995). "Political Parties in Decline", in: H.D. Klingemann and D. Fuchs (eds.), **Citizens and the State**. Oxford: Oxford University Press, pp. 95-133.

Shamir, Michal and Asher Arian (2002). "Abstaining and Voting in 2001", in Asher Arian and Michal Shamir (eds.), **The Elections in Israel – 2001**, Jerusalem: The Israel Democracy Institute, pp. 29-54.

Smith, Gordon (1989). "A System Perspective on Party System Change", **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 1(3), pp. 349-63.

Smith, Gordon (2003). "The Decline of Party", in Jack Hayward and Anand Menon (eds.), **Governing Europe**, Oxford: Oxford University Press, pp. 179-192.

Webb, Paul (1995). "Are British Political Parties in Decline", **Party Politics**, Vol. 1(3), pp. 299-322.

Webb, Paul, David M. Farrell and Ian Holliday, eds. (2002). **Political Parties in Advanced Industrial Democracies**. Oxford: Oxford University Press.

Webb, Paul (2009). "The Failings of Political Parties: Reality or perception?", **Representation**, Vol. 45 (3), pp. 265-275.

Australian Social Survey Data Archive (ASSDA), <http://assda.anu.edu.au/links.html>

Eurobarometer, http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm

European Social Survey (ESS), www.europeansocialsurvey.org

Israel Election Studies: 1969 – 2006, Conducted by Asher Arian & Michal Shamir, <http://geobase.huji.ac.il/fa/>

World Values Survey (WVS), www.worldvaluessurvey.org